

იონა მეუნარგია

ნანახი და განაგონი
ილიას ცხოვრებიდამ

სოლ. ცაიშვილის
რედაქციით და შენიშვნებით

სამეგრელოს მუზეუმი
თბილისი 1937

ტექნ. რედაქტორი
კორექტორი

ფ. ჯაყელი

მთავლიტის რწმ. № 10514

შეკვეთის № 1613

ტირაჟი 3.000

საქ. კ. პ. (ბ) ც. კ. გ-ზე «ზარია ვოსტოკას» სტამბა

«ი ლ ი ა გ რ ი გ ო ლ ი ს-მე ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა მ ე _ ქართველი მწერალი და საქართველოს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის უაღრესად პოპულარული საზოგადო მოღვაწე».

(გაზ. «პრავდა» 1936 წ. №244).

წინასიტყვაობის მაგიერ

წინამდებარე წიგნი – «ნანახი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდამ» ხელნაწერის სახით ინახებოდა მწერალ იონა მეუნარგიას არქივში, რომლის უმეტესი ნაწილი დაცულია სამეგრელოს მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

მუზეუმს განზრახული აქვს იონა მეუნარგიას ყველა საარქივო მასალის შეკრება და აგრეთვე მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის კაბინეტის მოწყობა.

მუზეუმი თავიდანვე ისახავდა მიზნად, გადაერჩინა დალუპვისაგან სამეგრელოს ყოფილი მთავრის სასახლეში და სოფლად ოჯახებში გაფანტული ჩვენი კუთხის ძველი ყოფა-ცხოვრების, კულტურისა და ხელოვნების დამახასიათებელი ნაშთები, კლასობრივი ურთიერთობის მაჩვენებელი ექსპონატები და სხვ.

ამ მხრით ბევრი საყურადღებო მუშაობა უკვე ჩატარებულია.

მოპოვებულია დიდძალი კოლექცია როგორც ისტორიული, ისე წინასიტყვაობის ეპოქების ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელი სხვადასხვაგვარი ნივთებისა, არქეოლოგიური ნაშთები, ისტორიულ პირთა და გამოჩენილ ქართველ მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა სურათები, ხელნაწერები და სხვა საარქივო მასალები.

დღემდე არ ხდებოდა ამ მასალების დამუშავება და ფართო მასებში პოპულარიზაცია. დღეს კი, როდესაც მსოფლიო მუშათა კლასის საყვარელი ბელადის – დიდი სტალინის ხელმძღვანელობით პარტიისა და ხელისუფლების მიერ ფართოდ იქნა გაშლილი ფრონტი – ისტორიის, კლასიკოს მწერალთა მემკვიდრეობის და, საერთოდ, კულტურისა და ხელოვნების მოღვაწეთა შესწავლისათვის ბრძოლაში, საქ. კ. პ. (ზ) ზუგდიდის რაიკომმა სადირექტივო ორგანოების მითითებათა საფუძველზე მუზეუმის წინაშე დასახა მთელი რიგი ამოცანებისა, პირველ რიგში, დამუშავება და გამოცემა მუზეუმში დაცული საარქივო მასალებისა.

ამ მასალებს შორის თვალსაჩინო მნიშვნელობისა და ისტორიული ღირებულებისაა: წერილობითი დოკუმენტები, მოგონებანი და ფოლკლორული მასალა; კერძოდ, უტუ მიქავას მეთაურობით სამეგრელოს გლეხთა აჯანყების შესახებ 1857 წ. და იონა მეუნარგიას ეს აღნიშნული არქივი, რომელიც შეიცავს უმთავრესად ქართველ მწერალ-მოღვაწეთა ბიოგრაფიულ მასალებსა და მიწერ-მოწერას მათთან.

ამ არქივებში ბევრი ისეთი მასალები მოიპოვება, რომელნიც დღემდე არ გამოქვეყნებულა და მკითხველი საზოგადოებისათვის უცნობია.

ამ მიმართულებით მუზეუმმა უკვე გადადგა ნაბიჯები. პირველი ნაბიჯია ი. მეუნარგიას ხელნაწერებიდან გამოცემული: «ალექსანდრე ჭავჭავაძე» და ეს წიგნი – «ნანახი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდამ», ორივე სოლომონ ცაიშვილის რედაქციით და შენიშვნებით.

დასახულია აგრეთვე შემდგომი მუშაობის გეგმა – მუზეუმში დაგროვილი დოკუმენტური, ფოლკლორული მასალებისა და, პირველ რიგში, იონა მეუნარგიას არქივში დაცული ხელნაწერების სრულად გამოცემის შესახებ.

შ. შენგელი.

რამდენიმე შენიშვნა

ვისაც ი. მეუნარგიას შრომები (ვგულისხმობ მწერალთა ბიოგრაფიებს) წაუკითხავს, გაეცნობოდა, თუ რა დაწვრილებით გადაალაგებდა ხოლმე ის ქაღალდზე იმ ფაქტებს, რომლებიც მას ამა თუ იმ მწერლის შესახებ ჰქონდა დაგროვილი თავის უბის წიგნაკში, როგორც თვითონ უწოდებს – «სამახსოვრო წიგნში».

საფრანგეთის მე-19 საუკუნის კულტურაზე აღზრდილმა, საფრანგეთის უდიდესი მწერლის – ვ. ჰიუგოს მეგობარმა ი. მეუნარგიამ სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლისთანავე, გარდა «ვეფხისტყაოსანზე» მუშაობისა, ეს სრულიად უცხო და ჩვენი სალიტერატურო ცხოვრებისათვის მეტად უჩვეულო დარგი – მწერალთა ბიოგრაფიების კვლევა აირჩია. ქართულ მწერლობაში ასეთი ტრადიციაც კი შემუშავდა: თუ რომელიმე მწერლის სრულ თხზულებათა გამოცემა განიზრახებოდა, ბიოგრაფიის შედგენისათვის უსათუოდ იონას მიმართავდნენ, რის დასადასტურებლად არა ერთი და ორი პირადი ბარათი მოიპოვება მის არქივში – ამა და ამ მწერლის თხზულებას ვცემთ, ბიოგრაფიის შედგენა თქვენ დაგეგვალათო და სხვ. (მაგ., ნ. ბარათაშვილზე, ი. მაჩაბელზე, გ. ჭალადიდელოზე, ვ. ორბელიანზე და სხვ).

ეს ხელნაწერი – «ნანახი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდამ» ილიას სრულ ბიოგრაფიას არ წარმოადგენს; ეს უფრო მასალაა ბიოგრაფიისათვის – მეტად ძვირფასი, უტყუარი და საინტერესო მასალა, რადგან მეუნარგია მისეზური სიდიდით «ნაქუჩებ» ფაქტებს თავისი «სამახსოვრო წიგნიდამ» გვაცნობს. თვითონაც ხომ ამბობს: «...მე აქ ილიას ცხოვრებას არა ვწერ, ილიას ცხოვრების მასალას ვაქუჩებ, რომელიც ან თითონ ილიასაგან გამიგონია, ან მის თანამედროვეთაგან მსმენია, ან თითონ ჩემის თვალით მინახავს და ამიტომ ჩემს ნანახს და განაგონს ილიას ცხოვრებიდამ მე აქ მხოლოდ დაახლოებით ქრონოლოგიურად, მაგრამ მაინც უსისტემოდ ვწერ. მე ხომ მეწვრილმანე ვარ ქართულის მწერლობისა და თუ ჩემგან შეკრებილის წვრილმანებით მე თქვენ ილიას სურათი, ზოგიერთ შემთხვევაში მაინც, ნათლად დაგანახეთ, ჩემს ვალს ქართულს მწერლობაში მოხდილად მივიჩნევ»-ო.

ასეთი «წვრილმანები» საკმაოდ მსხვილ ღირებულებათა შემცველია მწერალთა ცხოვრების შესასწავლად. აქ ჩვენ ვნახავთ ილიას – სტუდენტს, საზოგადო მოღვაწეს, სახელმწიფო მოხელეს, ბანკის თავმჯდომარეს, მემამულეს, რედაქტორს; ილიას ოჯახში, შინაურობაში; ილიას ხასიათს და სხვა, რაც არ შეიძლება კარგად არ სცოდნოდა ი. მეუნარგიას, როგორც ილიას გაზეთის – «ივერიის» უახლოეს თანამშრომელს (რაც ჩანს ილიას იმ კერძო წერილიდან, რომელიც მას ი. მეუნარგიასათვის მიუწერია 1885 წლის 20 დეკემბერს. წერილი იხ. 33-ე გვ.) და ქართველთა შორის წ. კ. გამ. საზოგადოების მდივანს.

სამწუხაროდ, მასალა ილია-პოეტზე, მწერალზე, ამ მოგონებებში ძუნწადაა წარმოდგენილი, ხოლო ილიას მსოფლმხედველობაზე სრულებით არაფერია ნათქვამი.

ი. მეუნარგიას არ უყვარდა ყურმოკრულის, საეჭვო ნათქვამის და განაგონის ერთთავად დაჯერება და ჩაწერა, გავრცელებულ შეხედულებათა შეუმოწმებლად მიღება. მწერალს პირადად ეცნობოდა, უახლოვდებოდა, მის ცხოვრებას კვალდაკვალ სდევდა, ამისთვის ყოველ წუთში მზად ჰქონდა უბის წიგნაკი და ფანქარი. მწერლის ყოველ შეხვედრას იყენებდა, არც ერთ წუთს არ ჰკარგავდა უშედეგოდ, თუ რას იტყოდა ესა თუ ის მწერალი ამ თუ იმ საკითხზე, პიროვნებაზე, ნაწარმოებზე, თავის თავზე თუ სხვა რამეზე და როგორ იტყოდა, რამდენად მნიშვნელოვანი და საზოგადოებრივი ხასიათის მატარებელი იქნებოდა ეს თქმა, რა ფორმებში გამოხატავდა მას მთქმელი და სხვ. ყველაფერი ეს იმ ნახსენებ «სამახსოვრო წიგნში» შედიოდა, იქ იწერებოდა, ყალიბდებოდა, ზოგს ნაკვესის, ზოგსაც მომხდარი ფაქტის სახე ეძლეოდა, და ამგვარად მდიდრდებოდა და ივსებოდა ეს წიგნაკი.

«ნანახი და განაგონი» არსებითად მოგონებაა ილიაზე, როგორც ამას თვითონ მეუნარგია უწოდებს და არა ბიოგრაფია. ილიას ბიოგრაფიის შედგენა მას განზრახული ჰქონდა «შემდეგში, როცა მე მივყავი ხელი ორბელიანის, ბარათაშვილის, გ. ერისთავის და სხვათა ცხოვრების აღწერას. მე ყოველ შეყრაზე ილიას ვუყურებდი, როგორც მსხვერპლს, «მუშტრის თვალით», და როცა იმისაგან მოვდიოდი შინ, მის ნალაპარაკებს ვწერდი ჩემს «სამახსოვრო წიგნებში», – წერს თვით ი. მეუნარგია ამავე შრომაში. ცხადია, აქ გამომჟღავნებულია, რომ მას განზრახული ჰქონდა ილიას ვრცელი ბიოგრაფიის შედგენა; საამისოდ დაგროვილი ჰქონდა: მასალა, პირველი წყაროები, რომლებიც მის სამახსოვრო წიგნებს ამშვენებდნენ და რომლებიდანაც მან სახელდახელოდ ამოსწერა ჩვენ წინ მდებარე ფურცლები, მოგონებათა სახით ქუთაისში გამართულ ილიას საღამოზე წასაკითხავად. დანარჩენი, რაც ბიოგრაფიისათვის სისრულის მიმცემად, მისთვის აუცილებლად და დამამშვენებლად მიაჩნდა, როგორც თვითონ აცხადებს, დასტოვა იმ სამახსოვრო წიგნაკებში, რომელთა კვალი, გარდა თითო-ორი გვერდის ნაფლეთისა, მის არქივში (რომელიც სამეგრელოს მუზეუმშია დაცული) არა ჩანს.

ხელნაწერი, როგორც თვით ავტორის ხელით სქოლიოდ მინაწერი გვაცნობებს, წაკითხულია მოხსენებად ფოთსა და ქუთაისში 1908 წელს ილიას საღამოზე.

ცხადია, ეს ის ხელნაწერი ან ლექციაა, რომელსაც შემდეგ ი. გოგებაშვილი გამოეხმაურა პრესაში და თავისი რჩეული ნაწერების პირველ ტომშიც კი შეიტანა: «ილიას მეორედ მოკვლის განზრახვა»-სა და «მეუნარგიას ჭორები ილიას შესახებ»-ის სათაურებით. თუ რამდენად არის ჭორები ამ მოგონებაში მოყვანილი ფაქტები, ამას მიუდგომელი და დაკვირვებული მკითხველი იტყვის, როცა ი. მეუნარგიას ქვემო მოყვანილ მოგონებებს გაეცნობა.

როგორც ვთქვით, ეს მოგონებანი მეუნარგიას 1908 წ. 27 ოქტომბერს ქ. ქუთაისში გამართულ ილიას საღამოზე წაუკითხავს. აღნიშნული საღამო კორესპონდენტს გაზეთ «ალში» გაუშუქებია. ამ კორესპონდენციის საფუძველზე ჩვენს დიდს პედაგოგს და საზოგადო მოღვაწეს ი. გოგებაშვილს მეტად მკაცრი ხასიათის სტატიები დაუწერია*, საცა იგი დიდ გულისწყრომას გამოსთქვამს მისი ძველი მეგობრის იონა მეუნარგიასადმი (ხელთა გვაქვს ი. მეუნარგიას და ი. გოგებაშვილის მიწერ-მოწერიდან რამდენიმე ბარათი, საიდანაც მათი მეგობრული ურთიერთობა ირკვევა).¹

ი. გოგებაშვილს რომ შემთხვევა ჰქონოდა მეუნარგიას ამ რეფერატის მოსმენის ან წაკითხვისა, მის ასეთ აღმფოთებას ადგილი არ ექნებოდა. რაც გოგებაშვილს მეუნარგიას ჭორებად მიაჩნია, არსებითად კორესპონდენტის ჭორებია, რასაც ილია ჭავჭავაძის პიროვნებისადმი თაყვანისცემით გატაცებული ი. გოგებაშვილი შეცდომაში შეჰყავს. ამას ადასტურებს თვით გოგებაშვილის შემდეგი სიტყვები: «რუსეთსა და ევროპაში ჩვეულებად აქვთ: – გამოჩენილი მწერლების შესახებ არ გამოაქვეყნონ მათი კერძო ცხოვრების ნაკლულევანებანი»-ო და მოჰყავს მთელი რიგი უარყოფითი ფაქტებისა ისეთი დიდი ადამიანების კერძო ცხოვრებიდან, როგორიც არიან: კრილოვი, პუშკინი, ლერმონტოვი, ბაირონი და სხვ.

გოგებაშვილის ეს სიტყვები მისივე დებულების საწინააღმდეგო მოსაზრებას ადასტურებს. აბა, საიდან გაიგებდა ი. გოგებაშვილი აქ მოხსენებულ დიდ ადამიანთა იმ უარყოფით მხარეებს, თუკი ისინი გამოუქვეყნებელი იქნებოდა?

გოგებაშვილი ხომ თვითონ ამტკიცებს: ილია, როგორც ჭკვიანი და დინჯი ადამიანი, ბანქოში ფულს არ აგებდა, არამედ იგებდაო. მაშასადამე, ილია ბანქოს თამაშობდა და იგებდა თუ არა, ეს არავისთვის იყო საინტერესო. მეუნარგიაც ხომ ამ ფაქტების აღმნუსხველია, როგორც თვითონ ამბობს, «წვრილმანების» შემკრებია, ილიას ცხოვრებიდან ნანახისა და განაგონის ქრონოლოგიურად, მაგრამ მაინც უსისტემოდ

¹ * იხ. ამ წიგნის დამატება გვ. მე-55-58

მომქუჩავებელი. ი. მანსვეტაშვილმა^{*1} და კობტა აფხაზმა^{**2} ხომ ეს ფაქტები აღნიშნეს თავიანთ მოგონებებში. ამით არავითარი ჩირქი არ ეცხება მგოსნის სახელს. არც არაფერია აქ უჩვეულო, გარდა იმისა, რომ საფრანგეთის ლიტერატურაზე აღზრდილმა მეუნარგიამ საქართველოშიც გადმონერგა ერთი ფრიად სიმპატიური, ქართული ლიტერატურისათვის მართლაც უჩვეულო ტრადიცია – მწერალთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერა დევიზით: «საყვარელი კაცისა ყველაფერი უნდა ვიცოდეთ»^{***3} და რასაკვირველია, რომ საყვარელი ილიას ცხოვრებიდან მისი ბიოგრაფიული ზოგიერთი წვრილმანი, მაგრამ მაინც ადამიანის დამახასიათებელი შტრიხები აღნიშნა თავის მოგონებებში.

საბედნიეროდ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ამ მოგონებებში ისეთი არაფერი აღმოჩნდა, ი. გოგებაშვილის აღშფოთებას რომ შეეფარდებოდეს. ილიასადმი მეუნარგიას განწყობილების ამგვარი კვალიფიკაცია უმართებულო იყო და გაუგებრობაზე აგებული.

ამ გაუგებრობის გასაფანტავად მოგონებათა კრებულს დამატების სახით ვურთავთ: მეუნარგიას მიერ წარმოთქმულ სიტყვას ილიას დასაფლავებაზე, გაზეთ «ალში» მოთავსებულ კორესპონდენციას, რომლის ტოხს უთუოდ მიხვდება დაკვირვებული მკითხველი, როცა წააწყდება გოგებაშვილის პირველ სტატიებში შემდეგ სიტყვებს: «ილია მიწასთან გაასწორაო», გულისწყრომით სწერს კორესპონდენტი თვით (ხაზი ჩემია. – ს. ც.) გაზეთი «ალისა»⁴ და ი. გოგებაშვილის ორივე სტატიას.

ამით მეტი ნათელი მოეფინება ამ ორი შესანიშნავი პიროვნების დიდი ილიასადმი მიმართული სიყვარულის ნიადაგზე აღმოცენებული კონფლიქტის უსაფუძვლობას.

ფრიად საყურადღებო და ანგარიშგასაწევია ამ მხრით ერთი ადგილი ნ. ნიკოლაძის იმ კერძო წერილიდან, რომელიც მას (ნიკოლაძეს) ფოთიდან ი. მეუნარგიასათვის მიუწერია (1908 წლის დეკემბრის თარიღით), სადაც, სხვათა შორის, ლაპარაკია წინამდებარე მოგონებათა კრებულზე და ი. გოგებაშვილის სტატიებზე: «... გულზე გავსკდი, გოგებაშვილის სტატია რომ წავიკითხე შენს (მეუნარგიას – ს. ც.) წინააღმდეგ. Мертвые хоронят мертвых! დაბეჭდე შენი ლექცია, ან დაბეჭდე პასუხი, რომ კრიტიკის მეტი ბევრი სხვაც იყო კეთილი ილიკოზე-თქო. ნუ მიაყრუებ ამ საქმეს. ხომ იცი, კვდრების ქვეყანაში ვცხოვრობთ» (ავტორის მართლწერა მთლიანად დაცულია. – ს. ც.).

როგორ მიიღო ნიკოლაძის ეს რჩევა მეუნარგიამ, არ ვიცით, მაგრამ ფაქტი ასეთია: გოგებაშვილის წერილის საპასუხოდ მას არა დაუბეჭდია-რა, ხოლო დაუწერია თუ არა, არც ის ვიცით, ასეთი რამ მის არქივში არა ჩანს, გარდა ერთი პატარა ჩანიშვნისა ერთ-ერთ მის უბის წიგნაკში, სადაც ფანქრით ჩაწერილია შემდეგი სიტყვები:

«1. გოგებაშვილის ჭორები. გავუჩუმდი. გოგებაშვილის აგენტები შინ მყავს – ჩემი მიშა, ჩემი ლილი და ყველა მასწავლებელი, ყველანი მისნი პატრიოტნი... მე მტყუანი, ის მართალი. ნამდვილად კი ეს ასე არ არის. რა იყო? Бырсаკ ვოსტორგოვი სად იყო კავკასიაში. ნიკოლაძის წერილი, ნუ წაიყრუებო...»

«2.»

¹ * იხ. მანსვეტაშვილი_მოგონებანი გვ. 86, 143

² ** იხ. ლიტ. მეშვეიძე. გვ. 575

³ *** იხ. მეუნარგია_ცხოვრება და მოღვაწეობა გრ. ორბელიანისა, გვ. 145.

⁴ აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ ამავე გაზ. «ალის» მე-5 ნომერში დაბეჭდილია, «ილიას საღამო ბაქოში», სადაც ვინმე დათიკო ჯაფარიძეს წაუკითხავს რეფერატი ილიას შესახებ. გაზეთი კი რეფერატს შემდეგი სიტყვებით ამკობს: «მის გამოსვლას არ გამოსვლა სჯობდა». მან სთქვა: ილიამ ბევრი დასწერა გლეხების მდგომარეობაზე და მაგალითისათვის ძლივს მიგვითითა აქ დადგმულ დრამაზე «ბატონი და ყმა» დადგმული იმ საღამოს _ს. ც.)... «ილია იმიტომ მიყვარს, რომ მამულისშვილიაო, უყვარს ჩვენი ერი და იფარავს მას გარეშე და შინაურ მტრებისაგან, განსაკუთრებით შინაურ. დუხჭირ ადამიანებისაგანო» (კურსივი ავტორისა). «ამ პოლიტიკურად დაუმწიფებელ ბაღებს გონიათ, ვინც მათგან გამართულ ილიას საღამოს დაესწრება, ის უსათუოდ მათი პარტიის წევრი ხდება-ო...» და სხვ. ყველა ეს ამჟღავნებს გაზეთის აბდა უბედურ პოზიციას ილიას საკითხში.

მეტად საგულისხმო და დამაფიქრებელია ეს ნაჭერ-ნაჭერ მოტანილი სიტყვები. მით უმეტეს, ის უბის წიგნაკშია ჩაწერილი და დაუმთავრებელი. როგორც ვნახეთ, ციფრი 2 ცარიელია. არც შემდეგ შევსებულა იგი. ცხადია, მეუნარგიას ემძიმა გოგებაშვილისადმი პასუხი იმიტომ კი არა, რომ არ შეეძლო, არა. მას მეტად ძნელი გადასალახავი მიზეზი გადაეღობა წინ.

ამ მიზეზს ის გადმოგვცემს შემდეგ სიტყვებში: «გოგებაშვილის აგენტები შინ მყავს _ ჩემი მიშა, ჩემი ლილი და ყველა მასწავლებელი». მიშა და ლილი მისი უსაყვარლესი შვილები¹ იყვნენ და ვინ იცის, თუ რამდენი ასეთი საყვარელი შვილი იზრდებოდა მაშინ გოგებაშვილის «დედა-ენით» და «ბუნების-კარით», რამდენი მოსწავლე და მასწავლებელი შესტროფოდა მის დიდ ღვაწლსა და მშობლიურ ზრუნვას მომავალ თაობაზე?...

ი. მეუნარგიას, როგორც ადამიანსა და მოღვაწეს, ვინც ახლოს გასცნობია, ის ღრმად დარწმუნდება, თუ რაა მიზეზი იმ თავშეკავებისა, რომელიც უთუოდ იყო მწვავე და ტრაგიკული. ეს სიმწვავე მან ახალი თაობისადმი რწმენისა და გოგებაშვილის სახელისათვის თავის გულში დააცხრო და დაფერფლა.

მისი მეუღლის ნინო მეუნარგიას გადმოცემით _ შინაურულად ეს მოგონება იონას თბილისელ ნაცნობ-მეგობრებისათვისაც წაუკითხავს (გოგებაშვილი ამ წაკითხვასაც არ დასწრებია), სადაც ასეთი აზრიც კი შეაგებეს თურმე: ცოცხალი ილია წინ დაგვიყენო.

ამ მოგონების, ნიკოლაძის თქმით, «ლექციის» გამოქვეყნებისათვის ავტორს დიდად არ უზრუნვია. ეს ნათლად ჩანს თვით ამავე შრომის ხელნაწერიდან და ი. მეუნარგიას არქივში აღმოჩენილ, მწერალ არისტო ჭუმბაძის მეუნარგიასადმი მიწერილი კერძო წერილიდან, რომელსაც აქვე ვათავსებთ დამატების სახით (ნახ. გვ. 62).

მოგონებაში აღნუსხული ფაქტები ილიას შესახებ კომენტარებს თითქმის არ საჭიროებს. არც იქ მოხსენებულ პირთა ვინაობის ახსნა-განმარტებას ვურთავთ ცალკე, რადგან მკითხველისათვის ისინი თითქმის საკმაოდ ცნობილი პირები არიან, ხოლო თუ არის ვინმე ისეთი, რომელიც ფართო მასაში ნაკლებადაა ცნობილი ან ფსევდონიმს არის ამოფარებული, იქვე სქოლიოში მოკლედ განმარტებული გვაქვს.

დასასრულ, საჭიროდ ვცანით აგრეთვე დამატების განყოფილებაში შეგვეტანა ი. მეუნარგიას უბის წიგნაკებში ნაპოვნი ზოგიერთი ჩანაწერი ილიას შესახებ და მის არქივში აღმოჩენილი ილიას მეორე წერილი მეუნარგიასადმი, როგორც რამდენიმე ახალი შტრიხის შემტანი ილიას ბიოგრაფიულ მასალებში.

შრომაში მთლიანად დაცულია ავტორის სტილი და ორთოგრაფია; თითო-ოროლა ტექნიკური უსწორობის გარდა, ჩვენს მიერ არაფერი არ არის შესწორებული.

სოლ. ცაიშვილი.

¹ * ორივე დაიღუპა 1922 წ.

იონა მეუნარგია

ნანახი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდამ¹

როგორც აკაკის, «კაცია-ადამიანის?!» დამწერსაც მწერლობაშიც მარტო ილია რომ დაეძახოს, მგონია არა წახდეს რა. თუ რუსულად ილია გრიგოლის-ძე ითქმის, ჩვენთვის მარტო ილია როგორღაც უფრო მოხერხებულია, უფრო ქართული.

ილია იყო ღარიბი ოჯახის შვილი. იმ დროებში, როცა ის დაიბადა (1837 წ.), ჭავჭავაძიანთ გვარში დოვლათიანი სახლი მარტო ერთი სახლი იყო, ალექსანდრე გარსევანის შვილის, საქართველოს მგოსნის, რომლის ოჯახისაგან გამოვიდნენ სამეგრელოს დედოფალი ეკატერინე, ნინო გრიბოედოვისა, თამარ ბატონიშვილისა – ერეკლეს მეუღლე, ბარონესა ნიკოლაი და სხვ. ამ დროებში «კნიაზიანთ» ოჯახს კახეთში მარტო ალექსანდრეს ოჯახს ეძახდნენ. სხვების სიმდიდრე მარტო პური და ღვინო იყო. ილიას მამა გრიგოლიც, შექსპირის თქმისა არ იყოს, მარტო სისხლით იყო მდიდარი და არა ქონებით. მეტსახელად გრიგოლს თურმე პაჭუას ეძახდნენ. გრიგოლი ერთ დროს ოფიცრად მსახურობდა ნიჟეგოროდის დრაგუნის პოლკში და რამდენადმე განათლებული კაცი იყო. დედამისი, სახელად მაგდანი, იყო სომხის ქალი, ბებურიშვილის ასული.

როგორც დავით ერისთავს, ილიასაც არაერთხელ სმენია მისი ხასიათის თვისების ახსნა სომხის ქალის შვილობით.

ერთხელ, როდესაც ილია დუშეთში მომრიგებელ

მოსამართლედ იყო და ერთს სადილზე რაღაც შემთხვევის გამო სიტყვა წარმოსთქვა, ეს სიტყვა სხვაზე უფრო ერთ სომეხს მოეწონა.

– უჰ, შენი ჭირიმე, კნიაზო, კარგი იმიტომა ხარ, რომ დედა სომეხი გყავსო, – უთხრა იმას სომეხმა.

– საკვირველია, თქვენმა მზემ, თქვენ დედაც სომეხი გყავთ და მამაც და ასეთი თავხედი გამოსულხარ, – მიუგო გულნაკებმა პოეტმა.

ილიას პატარაობაზე თითონ მისგან არა ერთხელ გამიგონია, რომ იმან წერა-კითხვა სოფლის მთავრისაგან ისწავლა, რომ დედამისი სხვადასხვა მოთხრობებს და „ვეფხისტყაოსანს“ უკითხავდა იმას და სხვ. მაგრამ ამაებზე მე აქ არ ვილაპარაკებ გრძლად, რადგანაც ამაზე თითონ მან დასწერა თავის მოკლე ავტობიოგრაფიაში.

მეთერთმეტე წელი რომ დაუდგა ილიას, ის ქალაქს

ჩამოიყვანეს და ვიღაც რაევსკის პანსიონში მისცეს. აქედამ

იმან იწყო სიარული გიმნაზიაში და რა დაამთავრა მერვე კლასი, გაემგზავრა პეტერბურგს – 1857 წელს, საცა შევიდა უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტში.

სანამ ქალაქს ჩამომიყვანდნენ, – გვითხრა ერთხელ პოეტმა (გოგებაშვილთან, სადილზე), მე ხშირად მაციებდა და ტყლიპი გამიდიდდა (აბსტრუქცია მქონდაო, – თქვა). ქალაქს რომ ჩამომიყვანა მამაჩემმა, ყველა ექიმები დამასიეს, მაგრამ ვერას გახდნენ რა. მაშინ ვიღაც ერთი ფერშალი მომიყვანეს ავლაბრიდამ. კაბა ეცვა, თავზე კარტუზი ეხურა, ჩოფურა იყო. რომ ხატვა ვიცოდე, დავხატავ, ისე ცოცხლად მახსოვს იმის სურათი. იმან წამალი დამალევია, წამისვა ტყლიპზე რაღაც და სთქვა: თავის დღეში ამას არ გააციებსო, და მართლა მის აქეთ ჩემთვის არ გაუციებიაო, – გაათავა პოეტმა.

ჩვენ რომ რუსეთს მივდიოდით და კავკასიონის მთებზე ვიწყეთ ასვლა, – გვითხრა სხვა დროს ილიამ, – მლეთის დაშვებაზე შემოგვეყარა გრიგოლ ორბელიანი, რომელიც რუსეთიდან ბრუნდებოდა თბილისს. გრიგოლი ფეხით მოდიოდა, ჩვეულებრივად ზურგს

¹ * წაკითხულია ილიას სადამოზე ქუთაისში, 27 ოქტომბერს.

უკან ხელ-შეწყობილი, პირმდიმარე, დაფიქრებული; დაშორებით მოსდევდა მას ნელის ნაბიჯით ეკიპაჟი. ჩვენ რომ დავინახეთ პოეტი თავისი ელემენტით – კავკასიის მთებით და ღრუბლით გარშემოზღუდვილი, ალტაცებით ვთქვით ერთმანეთში: სწორედ ეხლა ამ დამშვიდებულ გულზე ლექსს რასმე უწერს ამ მშვენიერს ბუნებასაო, და იმ დროიდან დაწყებული სიკვდილამდე ილია იყო თავყვანისმცემელი გრ. ორბელიანისა.

* * *

როგორც გიმნაზიაში, ისე უნივერსიტეტში ილიას ყოველისფრით განსხვავებული დრო შეხვდა. თბილისში ის რომ ჩამოვიდა პირველად, აქ ვარანცოვისაგან დანერგილს ხეს ნაყოფი გამოეღო – „ცისკარი“ გამოიცა.

ქართული თეატრი დაარსდა.

ჟურნალმა და დრამამ ცოტაოდნად ქართული საზოგადოება გამოაღვიძა.

თუ ეს გამოღვიძება ყველგან თვალსაჩინო არ იყო, თუ დაბლა ხალხს სულ ისევ სძინავდა, მაღლა წრეებში, განათლებულ საზოგადოებაში ქართველმა კაცმა თვალი გაახილა. ამ საზოგადოებას ილიაც ეკუთვნოდა, როგორც გიმნაზიის მოწაფე.

ნიადაგი და ატმოსფერო კარგი ჰქონდა მომავალ მგოსანს, რომ ამ პირობებში მას ჩანერგოდა გულში მამულის და ენის სიყვარული.

ილიას რუსეთშიაც განსხვავებულ დროს შეხვდა მისვლა, როგორც ჩვენს დროში, შემდეგ იაპონიასთან წაგებულის ომისა, სულ ყველაფერი რყევამია და მიისწრაფის ახალის საუკეთესო ცხოვრებისადმი, ისე იმ დროს, შემდეგ ევროპის კოალიციისაგან დამარცხებისა, რუსეთი ახალის წესწყობილებისადმი მიისწრაფოდა. თავიდათავი მოთხოვნილება მაშინდელის საზოგადოების საუკეთესო ნაწილისა იყო გლეხთა განთავისუფლება.

უნივერსიტეტი სათაურში უდგა იმ დროისთვის საჭირო რეფორმების შემოღების საქმეს და სწორედ მაშინ, როცა გლეხთა განთავისუფლების საქმე თავდებოდა, სტუდენტებმა არეულობა მოახდინეს.

ამ არეულობას მოჰყვა ილიას საქართველოში დაბრუნება.

რეფორმის წინაპირობებში აქ ილიას ან რა ადგილის შოვნა შეეძლო თავისი ცოდნისა და ჰაზრების საქმეში გამოსაყენებლად. ჟურნალ-გაზეთობა ამ დროს ჯერ საქმე არ იყო.

«ცისკარი» კი იბეჭდებოდა, მაგრამ ჟურნალს მკითხველი არ ჰყავდა. დაბეჭდილ ნომრებს რედაქტორი თითონ უგზავნიდა გავლენიან, მწერლობის მოყვარე ნაცნობებს – გრიგოლ ორბელიანს, გიორგი მუხრან ბატონს,¹ მიხეილ თუმანოვს,^{**2} კოლხიდელოს,^{***3} პლატონ იოსელიანს და მათი შემწეობით დიდი გაჭირვებით არსებობდა ის თითონ, მისი მესტამბეები და მისი ჟურნალი. თანამშრომლებისათვის ფული არ მოეძეოდა რედაქტორს და არც იყო მოსალოდნელი ახლო მომავალში, რადგანაც საზოგადო ცხოვრების პირობები ასეთი იყო მაშინ საქართველოში.

სამშობლოში ჩამოსულ ილიას გზაზე სვეტი დაუხვდა, რომელზედაც ეწერა: მარჯვნივ წახვალ – ჩინოვნიკი იქნები და მადარი, მარცხნივ წახვალ – მწერალი იქნები და მშიერი.

რომ მარჯვნივ წასვლა, ე. ი. შესაფერი ადგილის შოვნა არც ისე ადვილი იყო იმ დროს, ბუნებრივმა მიდრეკილებამ ილია წაიყვანა მარცხენა გზით. ილიამ ჯერ ცოტახანს

¹ * ცნობილი მემამულე. ეროვნულ საკითხის შესახებ წიგნის ავტორი. ამ პირზე ილიამ თქვა: «პირველ თქვენგანმა, იმა ბედშავმა მას (ერს – ს. ც.) მკვდრის სუდარა გადააფარა (გრიგოლ ორბელიანთან პასუხი – ს. ც.).»

² ** პოეტი, «ცისკრის» თანამშრომელი «მოლაყბის» ფსევდონიმით (1818_1875). ს.ც.

³ *** გრ. დადიანი, სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრის ძმა (ს. ც.).

«ცისკარში» ბეჭდა მისი ნაწერები და შემდეგ 1863 წელს საკუთარი ჟურნალი გამოსცა – «საქართველოს მოამბე».

ამ ჟურნალში დაბეჭდა პირველად ილიამ «კაცია-ადამიანი?!», «გლახის ნამბობი», «რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან» და ბევრი სხვა ჩინებული ლექსები.

აქვე დაიბეჭდა ნაწერები ვიქტორ ჰიუგოსი, პრუდონისა, ბასტიასი, ბელინსკისა და სხვ.

ახალმა ჟურნალმა ახალი სიტყვა გააგონა ქართველ საზოგადოებას. ეს სიტყვა მით უფრო დიდი მნიშვნელოვანი იყო და დროზე ნათქვამი, რომ საქართველოშიც მზადდებოდა ამ დროს გლეხთა განთავისუფლება – ორის წლის წინათ რუსეთში მომხდარი.

ახალი სიტყვა ძველებს არ მოეწონათ.

და ასტყდა ძველსა და ახალს შორის კამათი, რომელმაც რამდენიმე წლის შემდეგ გამოიწვია ილიასი და გრიგოლ ორბელიანის ცნობილი პოლემიკა.

ძველ თაობას არ მოსწონდა არც ილიას ჟურნალი და არც ილიას სიტყვები. ამ დროს თავად-აზნაურთა ყრილობაზე, როგორც ქრისტეფორე მამაცოვი^{*1} მოწმობს ერთს კრებაზე, საცა ილია ამტკიცებდა, რომ გლეხი მიწიანად უნდა გავანთავისუფლოთო, ვიღაც თავადი იმას ხანჯლით თურმე მივარდა ისე, როგორც გაბრიელ ეპისკოპოსს დაუპირა მოკვლა ვიღაც კანდელაკმა ქუთაისში იმავე მიზეზის გამო.

* *

*

«საქართველოს მოამბე» რომ გამოვიდა, ბატონიშვილს ერეკლეს წაეკითხა ჟურნალი და ეთქვა თავისიანებში: დემოკრატიული ჟურნალი არისო.

სასახლის კაცს, გიგო სუმბათოვს, ამისათვის ყური მოეკრა, დაეხსომებია და როცა შემთხვევამ ნება მისცა, ეთქვა ილიასთვის:

- ილიავ, წავიკითხე შენი ჟურნალი და უნდა გითხრა, დემოკრატიჩესკი არის.
- როგორ თუ დემოკრატიჩესკი?
- ისე, დემოკრატიჩესკი.
- მაშ, რა გინდა იყოს?
- არისტოკრატიჩესკი.
- ეს თუნდ ბატონიშვილს ერეკლეს ეთქმის, მაგრამ შენ რაო, ჩემო?
- ვითომ და რათაო?
- აბა, რა გაქვს შენ არისტოკრატიჩესკი, აი, თუ გინდა თავი (დიდი შნოს პატრონი არ იყო).
- თავი კი განზე იყოს, მაგრამ შენი ჟურნალი კი მაინც დემოკრატიჩესკი არის, – განუმეორა სუმბათოვმა.

«საქართველოს მოამბემ» ზემოთქმული მიზეზების გამო დიდხანს ვერ იცოცხლა. საშუალება რომ შემოაკლდა, ილიამ «საქართველოს მოამბის» გამოცემას თავი ანება. მარცხენა გზით სიარულისაგან რომ არაფერი გამოვიდა, ილია მარჯვნისაკენ გაემართა.

«ლიბერალობა ოქროს ჯაჭვზე გასცვალა».

* * *

1864 წლის დამლევს ილია გაგზავნეს იმერეთს, ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის ცალკე მინდობილობათა მოხელედ, რომელმაც დაავალა მას, გამოერკვია, რა ურთიერთობა სუფევდა მემამულეთა და გლეხკაცთა შორის, ბატონ-ყმობისაგან წარმომდგარი.

¹ * სამხედრო პირი მახლობელი ნათესავი ცნობილი კონსტ. მამაცაშვილისა. – ს. ც.

როცა ბატონ-ყმოზა მოისპო და საგლეხო დაწესებულებები დამკვიდრდა თბილისის გუბერნიაში (4 ნოემბერი 1864 წ.), ილია დანიშნეს მომრიგებელ შუამავლად დუშეთის მაზრაში.

ამაზე უკეთესს ადგილს ილიასათვის კაცი ვერც კი წარმოიდგენდა. მომრიგებელი შუამავალი, კანონმდებლის აზრით, გლეხ-კაცის მამაა, მისი «მფარველი ანგელოზი», როგორც ამბობდნენ იმ დროებში, როცა თანამდებობა არსდებოდა. კანონი იმას სდებს, იაროს სოფელ-სოფელ და ადგილზე გაარჩიოს ნაბატონევთა და გლეხთა შორის მომხდარი ცილობა. ის არის ობლის პატრონი, სოფლის მართვა-გამგეობის მეთვალყურე, მასწავლებელი და მოძღვარი გლეხკაცობისა. ილიაც სწორედ საამისოდ იყო დაგეგმილი, და მერე ის დაინიშნა

მომრიგებელ შუამავლად არა სადმე სომხეთში, როგორც დღეს არის, მაგალითად, გადავარდნილი ილია ჭყონია*,¹ დუტუ მეგრელი, არამედ თავისიანებში, არაგვის პირად, მცხეთიდან ორ ნაბიჯზე, მთიულეთს ახლო, მყინვარის კალთებზე, სადაც ის პოვნიდა ყოველგვარ მასალას, როგორც მგოსანი, ენის მოყვარე, მამულის ერთგული; მარტო მთიულეთი და მისი პოეზია რად ღირდა მგოსნისთვის, და ილიას მისი ადგილი არა სხვა სახელმწიფო სამსახურზე არ უნდა გაეცვალა, მაგრამ არ ვიცი, რა იყო მიზეზი, როცა ჩვენში შემოვიდა სასამართლოს რეფორმა (1868), ილიამ შუამავლობას თავი დაანება და ის დანიშნულ იქნა დუშეთის მომრიგებელ მოსამართლედ.

მომრიგებელ შუამავლად ყოფნის დროის ამბავი მე არა გამიგონია რა ილიასაგან. მხოლოდ, ერთხელ, როცა ჩინოვნიკების ქუდის კაკარდაზე ჩამოვარდა სადღაც ლაპარაკი, ილიამ მთიულეთის გულუბრყვილობის ნიმუშად გვიამბო, თქვენთან პატივი, ბატონებო, და შემდეგი:

პოსრედნიკად რომ ვიყავი, ერთხელ ანაზდეულად მთიულეთს მომიხდა მისვლა, საცა კვირა დღეს ხალხი მოგროვილიყო ერთს სოფლის სასამართლოში. რაღაც საქმის გამო მე მამასახლისის ვუბრძანე, დაებარებია ერთი გლეხი, რომელიც შორი-ახლო იდგა იქიდან. მამასახლისმა ბრძანება გზირს გადასცა. გზირი იქვე მიდგა განზე, და რაც ძალი და ღონე გააჩნდა, ხმა-მალლა დაუძახა დაბარებულს. დაბარებულმა დაბლიდამ იყო თუ მაღლიდამ, ხმა მისცა გზირს და მათ შორის გაიმართა ამ გვარი მიძახილ-მოძახილი:

– გიბარებენ ჩქარა!

– ვინ მიბარებს?

– ჩინოვნიკი.

– ვინ ჩინოვნიკი?

– აი, ქუდზე რომ ქათმის... რაღაცა აქვს, ის გიბარებს.

ამის გამგონე ილია იტყოდა, ვითომ და ნაპოლეონის გენერალმა ვატერლოოს მინდვრიდამ სიტყვა რომ შეუთვალა ინგლისელებს, რით იყო ამ სიტყვაზე უფრო გემრიელიო?²

მომრიგებელ მოსამართლედ ყოფნის დროიდან მოგონება უფრო საინტერესოა.

თვითონ ილიამ გვიამბო:

მოსამართლედ რომ ვიყავი, ერთი გლეხი მიწას ედავებოდა ყაზიბეგს. – ბატონო, მიწა ჩემია, თეიმურაზ მეფის დროსა მაქვს ნაყიდი, მოწმეცა მყავს და ახლა ყაზიბეგი მართმევს, მიშველე, დამიფარეო, შემომჩივლა გლეხმა.

მე დავიბარე გლეხისაგან ნახსენები მოწმე.

– შენ მოწმე ხარ, რომ ესა და ეს მიწა ამ გლეხს აქვს ნაყიდი – თეიმურაზ მეფის დროს?

– დიახ, შენი ჭირიმე, მოწმე ვარ, თუნდ დამაფიცეთ, ფრჩხილის საკვეთი ამიღია.

თურმე ძველი ჩვეულება ყოფილა: როცა მიწას იყიდდა ვინმე, დამსწრე მოწმეს ფრჩხილს მოსჭირდნენ. ამისათვის გასამრჯელოს აძლევდნენ იმას, – და ეს მოწმე ვალდებული იყო, უფროსი შვილისთვის ეამბნა ამ ნასყიდობის ამბავი. შვილი შვილიშვილს გადასცემდა და

¹ *საზოგადო მოღვაწე, მწერალი და პუბლიცისტი. – ს. ც.

² *ავტორს ეს სტრიქონები გამოყოფილი აქვს ასეთი მინაწერით «უწმაწურია და არ წამიკითხავსო». – ს. ც.

ამგვარად ნასყიდობის ისტორია გადადიოდა მოდგმიდამ მოდგმაზე. თუ ვისმე შვილი არ ეყოლებოდა, იმათთვის უნდა ეამზნა, ვინც გვარში უფროსი იქნებოდა.

ილიას ეს ჩვეულება მეტად არ გაეგონა, ძლიერ მოეწონა და მოწმის ჩვენების თანახმად სადაო მიწა გლეხს მიუსაჯა.

ყაზიბეგმა აპელაცია გადაიტანა, საცა სწერდა: მომრიგებელ მოსამართლემ მკვდრები ააყენა მიწიდან და ჩვენება ჩამოართვაო, Мертвых допрашивает-ო.

ამაზე ილია იტყოდა: ბაბილონში აგურზე იპოვეს წარწერა: ესა და ეს მამული ნასყიდია და ამ ნასყიდობის მოწმეა ესა და ეს, რომლის ფრჩხილი ამ აგურში არისო. გატეხეს აგური და შიგ ფრჩხილი ნახესო.

მეორე მოგონებაც ილია მოსამართლისაგან განაგონი: ერთჯერ ილიამ ერთი ძმის მაგიერ მეორე გაასამართლა და საპატიმროში ჩასვა.

ვიღაც ზაქარიას ბრალდებოდა ხეების მოპარვა. საქმის გარჩევის დროს მოსამართლემ ბრალდებულის გვარი მოიკითხა.

– მე გახლავარ, ბატონო, – წამოიძახა გლეხმა.

– შენ წაილე ხეები?

– დიახ, ბატონო, წავილე.

რაკი დანაშაული ეჭვს გარეშე იყო, იქვე განჩინება დავსწერე და ბრალდებული საპატიმროში გავგზავნე. ჯერ კიდევ საპატიმროში ყოფნა არ გაეთავებინა დასჯილს, რომ ჩემთან მოვიდა მისი ძმა.

– შენ ვინა ხარ?

– ესა და ეს ზაქარია გახლავარ, ბატონო.

– როგორ ზაქარია, ის ხომ ციხეში არის?

– არა, შენი ჭირიმე, ციხეში ჩემი ძმა გავგზავნე, მე საქმეები მქონდა ქალაქში და არ მეცალაო, – მიპასუხა გლეხ-კაცმა.

მომრიგებელ მოსამართლედ ილია დარჩა 6 თუ 7 წელი.

*

* *

1874 წელს ილიამ სულ დაანება თავი სახელმწიფო სამსახურს და შეუდგა თბილისის საადგილმამულო ბანკის საქმეს. ამ წელს თბილისის თავად-აზნაურთა კრებამ ის აირჩია კომისიის წევრად, რომელსაც დაევალა ბანკის წესდების შედგენა, და როცა ეს წესდება თავად-აზნაურობამ მოიწონა, ილია მათსავე მინდობილობით გაემგზავრა პეტერბურგს და იქ მისი მეცადინეობით ეს წესდება დამტკიცდა. შემდეგ 1875 წელს ამ წესდების თანახმად თბილისში გაიხსნა საადგილ-მამულო ბანკი და ილია არჩეულ იქნა ამ ბანკის გამგეობის თავმჯდომარედ.

ამის შემდეგ ილიას გაეხსნა ფართო ასპარეზი მოღვაწეობისა საქართველოს საქმეთა სასარგებლოდ. ამ დღიდან მთელი ოცდაათი წლის განმავლობაში თბილისში ქართული საზოგადო საქმე ისეთი არა დაწყებულა რა, საცა ილია თავკაცად არ ყოფილიყოს, თავ-მრჩევლად, საქმის გადამწყვეტად. ვიდრე დიმიტრი ყიფიანი ცოცხალი იყო, ვიდრე გაბრიელ ეპისკოპოსი მეტყველებდა, ვიდრე გრიგოლ ორბელიანი ზემოდამ დაყურებდა ახალთა თაობათა, ილია ჭავჭავაძეზე მაღლა კიდევ თუ იხსენებოდა სხვისი სახელი, მაგრამ მას შემდეგ, რაკი ესენი მიიცვალნენ, ილია დარჩა პირველ კაცად საქართველოში.

ამას იქით ილია არის: ილია ბანკირი, ილია რედაქტორი, ილია წერა-კითხვის საზოგადოების თავმჯდომარე, ილია დრამატიული საზოგადოების თავმჯდომარე, ილია სათავადაზნაურო სკოლების გამგეობის წევრი, თავმჯდომარის ამხანაგი, ილია მწერალი,

ილია მოლექსე, ილია წარმომადგენელი ქართულის მწერლობისა, მასპინძელი უცხოელთა სტუმარ-მწერალთა და სხვადასხვა.

მე აქ ილიას ცხოვრებას არა ვწერ: ილიას ცხოვრების მასალას ვაქუჩებ, რომელიც ან თითონ ილიასაგან გამიგონია, ან მისთა თანამედროვეთაგან მსმენია, ან მე თითონ ჩემის თვალთ მინახავს და ამიტომ ჩემს ნანახს და განაგონს ილიას ცხოვრებიდან მე აქ მხოლოდ დაახლოებით ქრონოლოგიურად, მაგრამ მაინც უსისტემოდ ვსწერ. მე ხომ მეწვრილმანე ვარ ქართულის მწერლობისა და ჩემგან შეკრებილი წვრილმანებით მე თქვენ ილიას სურათი ზოგიერთ შემთხვევაში მაინც ნათლად დაგანახეთ, მე ჩემს ვალს ქართულს მწერლობაში მოხდილად მივიჩნევ.

* * *

მე გავიცანი ილია პირველად 1879 წელს.

ამ წლიდან დაწყებული დღემდე მისი სიკვდილისა მე ილიას კეთილგანწყობილებას არ მოვკლებივარ. პირველს ოთხ-ხუთ წელს, როდესაც თბილისში ვცხოვრობდი, მე მასთან უფრო ხშირი მისვლა-მოსვლა მქონდა, ჯერ როგორც წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობის წევრს და საქმის მწარმოებელს და შემდეგ, როგორც გაზეთების თანამშრომელს.

სამწუხაროდ, იმ დროებიდან ჩემს სამახსოვრო წიგნში თითქმის არაფერი არ ჩამიწერია ილიას ცხოვრებიდან. მაშინ ჯერ არ მქონდა განზრახული შემედგინა ჩვენი მწერლების ცხოვრების აღწერა და ბევრი რამ ილიას ცხოვრებიდან, რასაც დღეს შეეძლო მისი ბიოგრაფიის გახალისება, მე მიმავიწყდა. მხოლოდ შემდეგში, როცა მე მივყავი ხელი ორბელიანის, ბარათაშვილის, გიორგი ერისთავის და სხვათა ცხოვრების აღწერას, მე ყოველს შეყრაზე ილიას ვუყურებდი და ვუსმენდი, როგორც მსხვერპლს «მუშტრის თვალთ» და როცა იმისგან მოვდიოდი შინ, მის ნალაპარაკებს ვწერდი ჩემს სამახსოვრო წიგნში.

სულ ყველაფერი, რასაც აქ მოვახსენებ მსმენელს, ან არის ამოღებული ჩემის სამახსოვრო წიგნიდან, ან თითონ საკუთარის ჩემის მეხსიერებიდან, და არაფერი არ ურევია აქ, რაც სხვის კალამს ეკუთვნოდეს, სხვისი ნაწერებიდან იყოს ამოღებული.

გარნა არც კი ვიცი, საიდან დავიწყო წერა, რა რიგზე ამოვწერო სამახსოვრო წიგნიდან ნანახი და გაგონილი ილიას ცხოვრებიდან.

მგონია, ისევ ისა სჯობია, თავიდან დავიწყო, ათადამ-ბაბადამ, როგორც თითონ ილიას უყვარდა თქმა, ესე იგი, შინ მივიდე მასთან და ჯერ შინაური კაცი დაგანახოთ.

* * *

ილია ჯერ იდგა ახალ, ბებუთოვის ქუჩაზე, სტაროსელსკის^{*11} სახლის პირდაპირ. მერე ოთხმოციან წლების მეორე ნახევარში ის გადავიდა კუკიას, თავის დის ლიზა საგინოვის სახლში, ბოლოს დროს იმან იყიდა საკუთარი სახლი ანდრიას ქუჩაზე.

ილიას არ ჰქონდა ფართოდ გაშლილი სტუმრიანი სახლი. მასთან თქვენ ვერ შეხვდებოდით ქალაქის მაღალ საზოგადოებას, Велико-светская пувлика-ს. მის სალონში თქვენ შეეყრებოდით მხოლოდ მწერლებს, არტისტებს, საზოგადო მოღვაწეთ, ქალთაგან მარტო ნათესავებს.

¹ *სტაროსელსკი ილიას ქვისლი იყო და ალბად აქ მოხსენებული სტაროსელსკიც ან თვით ქვისლია, ან მისი ახლო ნათესავი. ს. გ.

თუ რამე სადამო გაკეთდებოდა მასთან ან წვეულება იქნებოდა, მომსვლელები ამათ წრიდან იყო.

ილია იყო თავაზიანი კაცი, პურ-მარილიანი მომლხენი. მას პირადად და მის სუფრას, რომელსაც ქართული კერძი თავის დღეში არ განშორებია, მუდამ ქართველი მოსამსახურენი მსახურობდნენ. საქართველოს საუკეთესო კაცს და მამულის მოყვარეს, მუდამ სწავლული და მამულის მოყვარე მოსამსახურე ებედებოდა.

თითონ ილიამ გვიამბო: ერეკლე ბატონიშვილს ვაჟი რომ დაეზადა, დილა ადრინად ჩემთან შემოიჭრა ბიჭი და ჩვენ შორის ამ გვარი დიალოგი გაიმართა:

– მომილოცავს, ბატონო!

– რა, ბიჭო?

– ბატონის რძალს ვაჟი ეყოლა ამ დილას.

* * *

1884-ს იყო თუ 85-ს, როცა ილია წამოვიდა სამეგრელოს, მთავრის ბიბლიოთეკის ჩასაბარებლად, ილია ისე გამხიარულდა, რომ ბანძას მექი ფაღავასას^{**1} და ჩემთან ცაიშში^{**2} სულ «ფარინა, ფარინა»^{***3} იმღერა და ფერხულით გული შეიჯერა.

ილია აუჩქარებელი კაცი იყო, დინჯი, მძიმე. აუჩქარებელი ხშირად ნიშნავს ზარმაცს და ეს თვისება – ზარმაცობა – ღმერთო, შენ შეგცოდე და ილიას ცილისწამებად არ უნდა მიეთვალოს.

დიმიტრი ყიფიანმა მოსწერა იმას ერთხელ ქვიშხეთიდან სამდღურავი, რას უგვიანებ წერა-კითხვის საქმეებსო.

სხვა რომ ვერა მოახერხა რა თავის გასამართლებელი, ილიამ პასუხად მისწერა მხცოვანს პატრიოტს, არაფერია, ყველაფერს მოვასწრებითო, – რუსთაველმა სთქვაო:

„თქმულა, სიწყნარე გმოზილი სჯობს სიჩქარესა ქებულსა“.

მეორე მაგალითი: 1890-წელს, როცა ქალაქმა ბათუმმა ითხოვა, თბილისის სააზნაურო ბანკს ნება მისცემოდა მიეღო გირაოდ ბათუმის მამულები, ფინანსთა მინისტრი ქალაქს ჩამოვიდა, მაგრამ ილია არ წარსდგა მასთან და არ წარუდგენია ამ საგანზე მოხსენება. როცა ამის გამო საქმის გარდაწყვეტა დაგვიანდა და ილიას უსაყვედურეს, რატომ მინისტრი არ ნახეო, პასუხად სთქვა:

„ვერც ჩემი მისვლა დააჩქარებდა საქმეს და ვერც ჩემი მიუსვლელობა დააბრკოლებდაო“.

*

* *

მაგრამ ილია, როგორც ეს შეეფერება პოეტს, ხშირად და ადვილად მოდის ალტაცებაში და ეძლევა პათოსს ხანდახან სულ უბრალო მიზეზების გამო.

– ვაა.. ვერ წარმოიდგენ.....მითხრა ერთხელ იმან, – რაღაც შემთხვევის გამო, ბრაზილიის იმპერატორმა დონ პედრომ შეუთვალა ვიქტორ ჰიუგოს (აქ მგოსანი წამოვდგა

¹ *მექი ფაღავა_ვექილი, საზოგადო მოღვაწე, მემემულე სოფ. ბანძაში_ს. ც.

² ** ცაიში, სოფელია, სამეგრელოში, სადაურიც ი. მეუნარგია იყო_ს.ც.

³ ***ეს სიტყვები შეიძლება შეცდომით იყოს დაწერილი ნაცვლად მეგრული «ჰარირა-ჰარირა»-სი რადგან ცეკვის დროს ასე მღერიან სამეგრელოში და არა «ფარინა-ფარინა»_ს. ც.

ზეზე და გამოიჭიმა მთელის მისის სიმაღლით): შენი ნახვა და გაცნობა მწადიანო. ამის პასუხად ჰიუგომ შეუთვალა მეფეს: მე სადარბაზოდ არავისთან არ დავდივარო. მაშინ იმპერატორმა და მისმა ტახტის მემკვიდრემ თითონ იწახულეს დიდი მგოსანი. ვიზიტის დროს, როცა მასპინძელმა სიტყვაზე – «თქვენო უდიდებულესობაო», – უთხრა მეფეს, მეფემ სიტყვა შეაწყვეტინა მგოსანს და უთხრა თავის მემკვიდრეს: Сын мой, помни, здесь нет другого величества, кроме Виктора Гюго... ეს სიტყვები ილიამ დიდის ამბის-ყოფით წარმოსთქვა, ეტყობოდა სიხარული, რომ ქვეყნის მბრძანებელი ასეთ გვარად ემორჩილებოდა სიტყვისა და ლექსთა მეფეს, როგორც იყო ვ. ჰიუგო.

*

* *

ლაპარაკში ილია უძლეველი იყო. მის დიალექტიკას, მის მოსწრებულ სიტყვებს, მის მდიდარს ლექსიკონს ჩვენს ქართველობაში წინ ვერავინ უდგებოდა. ვის არ ახსოვს მისი სიტყვები საადგილმამულო ბანკის წევრთა საზოგადო კრებებზე წინააღმდეგ მმათა მაჩაბელთა. ბევრნი გრძნობდნენ, რომ სიმართლე ვანო მაჩაბლისაკენ იყო, მაგრამ ილიამ გაქეჩყა ის თავისი დიალექტიკით და მოსწრებული სიტყვებით.

აი, ერთი მაგალითი ილიას უძლეველობისა ლაპარაკში: „ვისრამიანის“ ბეჭდვა რომ იწყებოდა, უკანასკნელი რედაქციის დადგენა და ვარიანტების ერთიერთმანეთთან შეთანხმება მიანდევს ილია ჭავჭავაძეს, პეტრე უმიკაშვილს და ალ. სარაჯიშვილს. ერთს უძველეს ვარიანტში ამათ დაინახეს, რომ უ-ს ბრჯგუ არ აქვს. ილიას მეტი რა უნდოდა, ჩვეულებრივის ალტაცებით იმან დაიჯინა უ უბრჯგუოდ დავბეჭდოთო. უმიკაშვილი თითონ თავყანისმცემელი იყო ყოველგვარის არქაულის ფორმისა, მაგრამ ასე გასინჯეთ, იმასაც კი შეეშინდა ამგვარის გადაწყვეტილებისა. რადგანაც კორექტორი ის იყო, ეშინოდა ბრჯგუს განდევნა იმისთვის არ დაეწამებიათ. იმან დასწერა ამ საგანზე დადგენილი გადაწყვეტილება და ხელი მოაწერინა ილიასა და სარაჯიშვილს. მერე წიგნი დაიბეჭდა.

მაგრამ შენი მტერი, ის რომ დაიბეჭდა, თქვენ თითონ გადაშალეთ წიგნი და დაინახეთ, შიგ რაები სწერია. წარმოიდგინეთ, თუ რა სიტყვები გამოვიდოდა, თუ ბრჯგუ არ ექნებოდა უ-ნით დაწერილ სიტყვებს: ჩვენ_ჩუენ; მოსვენება_მოსუენება; გამოკვება_გამო....

– ილია, ეს რა გიქნიათ, როგორ დაგიბეჭდნიათ, – ჰკითხეს პოეტს.

– წარმოიდგინეთ: მე რომ რუსეთში ვიყავი, პეტრეს გაუკეთებია. პეტრე, ეს რასა ჰგავს, როგორ დაგიბეჭდნია?

– მე ისე დავბეჭდე, როგორც შენ გადასწყვიტე...

– თავის დღეში მე ამგვარი დაბეჭდვა არ მიფიქრია.

– გიფიქრია კი არა, გითქვამს კიდეც და ხელიც მოგიწერია, – უთხრა გაჯავრებით პეტრემ და გაიხსნა უბის ჯიბე, ამოიღო მანდედამ ხელმოწერილი ბარათი და თვალწინ დაუდვა.

– თავის დღეში მე ეს არ მითქვამს, მე სხვა რიგად დაწერილი მეგონა, – უთხრა მაინც ილიამ და იმდენი ილაპარაკა, სანამ საწყალი პეტრე დამნაშავედ არ გამოიყვანა.

*

* *

ილია ხელმოჭერილი კაცი იყო, სულ იმას სჩიოდა, მეტი აღარა ვართ ამ საქველმოქმედო საღამოებისაგანაო, საცაა, ჩვენდა სასარგებლოდაც უნდა გავმართოთ წარმოდგენაო და სხვა ამგვარები. უცნობი ქალი ან კაცი რომ მოვიდოდა მასთან, იმას სულ იმის ეშინოდა, ვაითუ ფული მთხოვოსო. ერთხელ საადგილმამულო ბანკში მასთან მოვიდა პლატონ

იოსელიანის ცოლისაგან მოგზავნილი ქალი. ილიას ეგონა, მთხოვნელი არისო და მიღების უარზე დადგა, მაგრამ მოგზავნილმა შემოუთვალა: პლატონ იოსელიანისაგან დარჩენილი ნაწერი მომაქვს თქვენს ჟურნალში დასაბეჭდადო, და პოეტს გადასცა – „მეფე გიორგის ცხოვრება“, იოსელიანისაგან შედგენილი, შემდეგში „ივერიის“ ნომრებში დაბეჭდილი.*

მაგრამ ამ ხელმოჭერილ კაცს სულ არაფრად მიაჩნდა ასობით და ათასობით ფულის წაგება ბანქოს თამაშში.

ოთხმოციანი წლების დამდეგს ილია თითქმის ყოველ საღამოს თამაშობდა. ჩვეულებრივი მისი პარტნიორები იყვნენ: გიორგი შარვაშიძე**¹ (დიმიტრიჩი), კონსტანტინე რეიტერი,**² კოლა ერისთავი, დავით ავალიშვილი. კრუჟოკში ან კლუბში ის ხშირი სტუმარი არ იყო. იქ თუ წავიდოდა ის, მხოლოდ ზაფხულობით. მე ხშირად გამოვსულვარ დილა ადრინად ალექსანდრეს ბაღში და შევყრივარ ილიას კუკიიდან მომავალს შემდეგ ღამის თამაშში გატარებისა.

განსვენებული ილია ხონელისაგან გამიგონია: ილიამ მთელი ღამე თურმე ითამაშა სადღაც კლუბში და ათასხუთასი მანეთი წააგო. შინ რომ დაბრუნდა და ეტლის გასასტუმრებლად ქისა ამოიღო, შიგ ნაშალი ვერ იპოვა, ერთი თუმნიანი-ლა შერჩენოდა იმას გაუტეხელი.

– ეჰ, საცა სხვა წავიდა, ესეც წავიდესო, გაივლო მგოსანმა გულში და გაუწვდინა ქუჩერს თუმნიანი.

– აჰა, წაიღე, – უთხრა პოეტმა.

– ბატონო, აქ ერთი თუმანია.

– არაფერია, წაიღე, – განუმეორა მან.

– გეტყობა, კნიაზო, წუხელის მოგიგიათ, ღმერთმა ყოველთვის ასე მოგაგებინოსო, – დაუმაძღლა სულგრძელ მგოსანს თვალგაპრიალებულმა ქუჩერმა.

*

* *

ახლა უნდა გადავიდეთ ილიას რედაქტორობაზე და გაზეთზე, მაგრამ ჯერ მოისმინეთ ეს რამდენიმე ნაწყვეტიც ჩემი დღიურიდან à bâton rompu.

გაზეთ „ივერიის“ გამოცემას რომ მოჰკიდა ხელი ილიამ,

ის დიდს ფაცა-ფუცში იყო. მე იმ დროს პეტერბურგში ვიყავი

დროებით და – რადგანაც გაზეთში თანამშრომლობა მქონდა

აღთქმული (სხვათაშორის, გაზეთში უნდა დაწყებულიყო ჩემგან შეკრებილი ისტორიული და სამწერლო ნაკვეთების ბეჭდვა, რომელზედაც ფსევდონიმად ლელო ეწერათ. თითონ სათაური „ნაკვეთი“ ილიასაგან არის გამოგონილი, მაგრამ ფსევდონიმი არ მოსწონდა). 20 დეკ. 1885 წელს ილია მწერდა თბილისიდან:

«დაგვანებე ჩემო იონავ თავი და დაგვაოხლე ამისთანა გაჭირვების დღეს... მაგრამ რა გაეწყობა? თურმე სოფელი ასეა. თუმცა შენ ბევრს გვაკლიხარ, მაგრამ ჩვენ მაინც ჩვენსას არ ვიშლით და ვჩხირკედელაობთ 1-ს იანვრისათვის. ვნახოთ, ღერძი ბედისა როგორ დაიწყებს ტრიალსო. გიგზავნი გამოცხადებულს და ყველგან გაგზავნილს უწყებას ჩვენის ახლის გაზეთის გამოცემის თაობაზედ. ზოგიერთმა ჩვენგან ახლად შემოღებულმა სიტყვებმა და ტერმინებმა მოწონების და დაწუნების ღაღადი მოჰფინეს ჩვენს სალიტერატურო არე-მარეს. ჩვენ ვნუგეშობთ და ვამბობთ: Значит, свет нас заметил. უარარაობას კიდევ ესა სჯობია. ახ, ნეტავი ეხლა ჩვენთან იყო. ყინვამ მაგ უმადურ და უსიხარულო ქვეყნისამ გული არ გაგიყინოს და არ დაგვლუპოს შენდამი მსასოებელნი.

¹ **აფხაზეთის მთავრის მემკვიდრე მწერალი, დრამატურგი. ს. ც.

² ***რუსი მოხელე-ს.ც.

შენი ფსევდონიმი არც ერთი არ მომეწონა. აქ მოვიგონეთ ორი ფსევდონიმი: 1. «მე ვარ და ჩემი ნაბადი» თუმცა გრძელია, მაგრამ შენზედ ზედ გამოჰრილია;

2) «აბედი», ვითომ ნაკვესმა შენ ცეცხლი მოგიკიდა, როგორც აბედს და შენ ჩვენ გადმოგვეცი. ეს უკანასკნელი კარგია, მაგრამ აკაკი წერეთელს საბუთს მისცემს, ქართული აბედი რუსულ ინდე-ად გადააქციოს; მაინც შენ სხვისი სადილების მამებარს გეძახოდა და დაგცინოდა. ორში ერთი ამოირჩიე და ტელეგრამით მაცნობე.

ასოებისათვის ფული საჭირო არ არის, რადგანაც თვითონ ასოები აქ ჩამოვასხმევინეთ და ძალიან ცოტა განსხვავება აქვს მანდაურებთან. წიგნები რაც საჭირო იყო, დავიბარეთ, ვიდრე შენი წერილი მომივიდოდა.

ნიკოლაძესა სთხოვე და შეეხვეწე ჩემმაგიერ, ჩვენს გაზეთს თავისი ნაწერებით შეეწიოს. მომიტევოს ამჟამად, რომ საკუთარს წერილს არა ვსწერ. ეგ იმისთანა კაცი არ არის, რომ ამის გამო გაგვიწილდეს და გულიდამ ამოიღოს ჩვენი გაზეთი, წვრილმანმა წერილმანს მოუკიდოს ცეცხლი.

ქალაქის თაობაზე სერებრიაკოვს^{*1} წერილი მივწერე და პასუხს ველი. ჯერ ხანად Новое обозрение-ს ფორმატის ქალაქს ვიხმარებთ.

კაცო, რატომ არა გვწერ, – ეგ ჩვენი მუხრან ბატონი რას სჩადის და როგორ მიჰყავს ჩვენი საზოგადო საქმეები. შენგან მიკვირს და მეოცება. ღმერთსა ვთხოვ, რომ სამერმისოდ არც ერთი შემემთხვას შენგან და არც მეორე. ასე, ჩემო იონავ, იყავ მშვიდობით და დღეგრძელობით და არ დაივიწყო, რომ შენ ერთად ერთი მეგობარი გყავს და ის ერთად ერთი – შენი ილია ჭავჭავაძეა».

20 დეკემბერი.

P. S. მოუთმენლად ველი შენს სტატიას. ოლიკომ მოგიკითხა. მოიკითხე ყველანი, ჩემი ნაცნობები.

«ივერიის» პირველი ნომერი გამოვიდა 1 იანვარს 1886 წ.

„ივერიის“ რედაქცია ამ დროს კუკიის ქუჩაზე იყო მოთავსებული პოეტის დის, ლიზა საგინოვის სახლში. დაბლა იყო გამართული გაზეთის სტამბა, მაღლა იყო რედაქცია და იდგა თვით რედაქტორი.

რომ ახვიდოდით მეორე სართულზე, მარცხენა კარებს შეყავდით თქვენ გაზეთის რედაქციაში და მარჯვენას ილიას სადგომში. სადგომის ყურეში შესვლისთანავე, მარცხნივ იყო რედაქტორის კაბინეტი – პატარა ტანის ოთახი – სწორედ ისე იყო მოწყობილი, როგორც ეს შეეფერებოდა მის პატრონს – პოეტს და მამულის მოყვარე რედაქტორს.

შეხვიდოდით თუ არა კაბინეტში, ყველაზე უწინ თქვენს ყურადღებას იქცევდა ფერადის სურათებით აჭრელებული ჭერი ოთახისა. ჭერის ოთხ კუთხეზე იყო დახატული ფართო მედალიონები მეფის ლუარსაბისა, დიმიტრი თავდადებულის, გიორგის თამარის მამისა და დავით აღმაშენებლისა, შუაში იდგა წმინდა ნინოსი.

კედლებზე ეკიდა: მეფე ერეკლე, გორგასლანი.

კედლებზედვე: სოფლის გლეხკაცი და ყასაბი გაბაევისა, მურილლიოს გრავიურა, მითოლოგიური სურათები.

კაბინეტი სავსე იყო შკაფებით, სტოლებით, წიგნებით, ქანდაკებებით.

რომ მიიხედ-მოიხედავდით, დაინახავდით: ერთგან შექსპირის ბიუსტს, სხვაგან გიოტესას, კიდევ სხვაგან რუსთველისას, გარიბალდისას.

იქა-აქ კედლებზე: კაკაბს და ხოხობს.

და რადგანაც ნამდვილს ქართველს ძველთაგან ანდერძად უწერია, თქვენ ამ კაბინეტში ნახავდით რვა ყანწს, ერთს მეორეზე უდიდესს.

მთავარი სტოლი კაბინეტში სავსეა რაგინდარათი: წიგნებით, გაზეთებით, სამწერლო იარაღებით, სულ ყველაფერი ამ დიდ სტოლზე არეულ-დარეულია, რომ აქაც გამართლებულიყო ნათქვამი პოეტურს დაუდევნელობაზე. აი, აგერ დიდი ამომშრალი

¹ *სერებრიაკოვი-ქართველი მრეწველი ოქრომჭედლიშვილი ს. ც.

საწერელი, რომელშიაც ვიდაცას მეორე მომცრო ტანის საწერელი ჩაუდგამს. აი, შველის ქანდაკება, რომელსაც რქაზე პოეტის ჩაჩი აქვს წამოცმული. აი, გადაშლილი წიგნი, პაპიროსის ნამწვით შუაგულში. აი, გლობუსი, საანგარიშე, სათვალე, გაზეთის ორიგინალები, ვეებერთელა წითელი კარანდაში...

თუ სადამოა, ამ სტოლთან თითონ რედაქტორი ზის და აქ ამ ვიწრო ქარხანაში მზადდება დღეს ის აზრი, რომელიც ხვალ შეიძლება სახელმძღვანელოდ გახდეს ყველა ქართველისათვის, ბაქოდამ დაწყებული სოხუმამდის და კავკასიის გარეთაც.

როგორც გაზეთის თავი – მესვეური ილია, დიდად ნაყოფიერი იყო, ის ბევრსა სწერდა და გრძლად სწერდა. გრძლად წერა, სამწუხაროდ, მისი ნაკლულევენება იყო.

გაზეთი წიგნი არ არის, რომ კაცი დაუჯდეს იმას და იკითხოს. გაზეთის სტატია თუ ჟურნალის სტატიად გახადა კაცმა, რაც უნდა კარგად იყოს ის დაწერილი, თვისს ღირსებას კარგავს.

გაზეთი თქვენ ბულვარზე სადმე იყიდეთ, გზა გზა მიმავლად იმას თვალი გადაავლეთ ან მიჯექით სადმე, ზელტერის წყლით სიცხიდამ სული მოიბრუნეთ და უფრო მეტი ხანი მოანდომეთ იმას, რომ წაიკითხოთ ტელეგრამები, ახალი ამბები, მცირე შენიშვნები და ბოლოს, თუნდ მეთაური წერილიც, თუ ის მოკლედ არის დაწერილი. მაგრამ თუ ეს წერილი გრძელია, არა ადვილად საკითხი, გაყოლებით დაწერილი, წინასიტყვაობით, სხვადასხვა წინადადებებით ერთმანეთში აცმულ-გადაბმული, რომელსაც აჭრელებენ: „როგორცა ვთქვი“, „რომელიც რომ“ და სხვა ამგვარები, თქვენ იმას ვერ წაიკითხავთ.

და თუ წაიკითხავთ, ღმერთმა მშვიდობა მოგცეთ, ბევრი დრო გქონიათ.

უმეტესობა კი ათის მკითხველიდამ ცხრა ამ სტატიას არ წაიკითხავს.

გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის, თუ შაირზე მარტო სთქვა რუსთაველმა, ალბათ იმიტომ, რომ მეთორმეტე საუკუნეში არც გაზეთები იყო და არც მოწინავე სტატიები.

მე ხელთ არა მაქვს ილიას გაზეთის «ივერიის» კოლექცია და მაგალითს აქ ვერ მოვიყვან, მაგრამ ისე მახსოვს, რომ იშვიათია, ილიას მოწინავეს არ ეჭიროს გაზეთში ორი-სამი სვეტი, ხან ოთხი, ხუთი, ექვსი.

გაზეთს ქვეყანა კითხულობს და ქვეყანას ამ გაუთავებელის სტატიებისათვის არა სცალია.

ფრანგუზები იტყვიან: quand vous voulez dire: il pleut, dites, il pleut. ეს ქართულად ასე ითარგმნება: თუ გინდათ სთქვათ, რომ წვიმს, სთქვით წვიმს. და ნუ მოყვებით ათადამ-ბაბადამ, ნუ დაიწყებთ ციდამ, ღრუბლიდამ, ჰაერიდამ, სთქვით მოკლედ: წვიმს.

ისევე ითქმის საზოგადოდ იმ გვარ მეთაურ წერილებზე, რომელსაც ეკუთვნოდა ილიას წერილები. ეს წერილები მოკლედ და პირდაპირ ვერ ეუბნებოდნენ მკითხველს იმას, რისი თქმაც მის დამწერს უნდოდა და რაც, როგორც პოეტს, მას შეეძლო.

მეშინია, მეტის თქმა არ გამომივიდეს, მაგრამ არ შემიძლია, შემთხვევით არ ვისარგებლო და ამ გრძელ მოწინავეებზე ორი-სამი სიტყვა კიდევ არა ვსთქვა. ყოველი გაზეთის ნომერი, რომელშიაც გრძელი მოწინავე წერილია დაბეჭდილი, წვალებაა ჩემთვის.

ერთი დიდი, საფრანგეთის ფილოსოფოსი, ოგიუსტ კონტი ამბობს: მწერალს არ უნდა ჰქონდეს უფლება, ათამამოს მკითხველი თავის სურვილისამებრ, სწეროს, როგორც იმას უნდა. ყველაფერი კანონს და ზომას უნდა ემორჩილებოდეს, უნდა იყოს განსაზღვრული, რომ ყოველს ფრაზაში იყოს ქვემდებარე, შემასმენელი, დამატებითი სიტყვა და კიდევ არ მახსოვს რა და შემდეგ ფრაზა თავდებოდეს, მძიმე დაესმოდეს. როცა მე ვხედავ ოთხ-ხუთ სვეტიან მოწინავე წერილებს გაზეთში, მეც ის ცხოვრებაში განუხორციელებელი ფიქრი მომდის, როგორც კონტს, რომ შეიძლებოდეს ამ გრძელი მოწინავეების შემოკლება, თუნდ ისეთ გვარად როგორმე, როგორც მაგალითად სახელმწიფო სათათბიროში ამოკლებენ ორატორის სიტყვებს ხუთი წამის ლაპარაკის შემოდებით.

ჩემი იდეალი გაზეთის მოწინავე წერილების მწერლისა არის საფრანგეთის ჟურნალისტი ჟირარდენი. აი, როგორ ახასიათებს ჟირარდენის წერას საფრანგეთისავე მწერალი დანკური:

„ის (ჟირარდენი) იწყებს რამე საგანზე ლაპარაკს, წამოაყენებს წინ ერთს აზრს, თეზისს. მოუსვამს კალამს და ორ სტრიქონში – საქმის ექსპოზიცია მზად არის. ორი-სამი სტრიქონი და ჟირარდენი შუაგულ კითხვამდის არის მიწევნილი. ამის შემდეგ ის გადადის დასკვნაზე, ის წინდაწინ ხედავს, თუ თქვენ მასთან არა ხართ თანახმა და თქვენსკენ მოიწევა. თქვენ შეიძლება ამაზე ესა და ეს მითხრათ: ახ, რა გვარად მებრალებით, და ის მტვრად აქცევს თქვენს ნათქვამს ან დაანახევებს სხვებს, რომ თქვენი ნათქვამი მტვრად აქცია, და გასწევს და გასწევს. კიდევ ორი სტრიქონი. გათავდა? არა, იმას კიდევ აქვს სათქმელი უკანასკნელი სიტყვა, კიდევ უნდა გაისროლოს უკანასკნელი ისარი. ახლა მაინც გათავდა? არა. ერთი სტრიქონი კიდევ და ამ სტრიქონში სულ ბევრი-ბევრი სამი სიტყვა, ხანდახან ორი და ხშირად ერთი. ჰა, და გათავებულ მოწინავეს ხელი მოაწერა“.

ამგვარად ილიას არ უწერია.

ილია-რედაქტორი თავის ნაწერს სანამ დასაბეჭდად გაგზავნიდეს, უკითხავს თავის თანამშრომლებს და ყოველგვარ რჩევას სიამოვნებით ითვისებს.

ნინო მუხრან-ბატონის* დასაფლავების გამო მოწინავე წერილი რომ დაბეჭდა ილიამ „ივერიაში“, მეორე დღეს მკითხა:

– წავიკითხე ჩემი წერილი?

– წავიკითხე გუშინდამვე სტამბაში და ძალიან მომეწონა. მხოლოდ რომ გენებებიათ და სამღვთო წერილის სიტყვაც ჩაგეტანებიათ – შიგ შრომის მოყვარე ქალის თაობაზე დაწერილი, წერილი ბევრს მოიგებდა.

– რა სიტყვები?

– ოფლითა შენითა სჭამდე პურსა შენსა.

– ოხ, მართლა რომ კარგი იქნებოდა, და რატომ ეს სიტყვები არ მიაწერე, რაკი სტამბაში მოხვედრილხარ, მითხრა ნაღვლით რედაქტორმა, საზოგადოდ დეკლამაციის მოყვარემ.

სხვის ნაწერებს ის თავაზიანად ეპყრობა, მხოლოდ ენის მხრით კი რედაქტორი ულმოებელია, მეტადრე იმერეთიდან გამოგზავნილი კორესპონდენტების და წერილების კითხვის დროს.

ენის მხრით ილია მართლა რომ კანონმდებელია ქართულის ენისა.

ვიღაცამ უსაყვედურა ვიქტორ ჰიუგოს: ეს სიტყვა ფრანგული არ არისო.

– არ არის, მაგრამ იქნებო, – თავმოწონებით უპასუხა საფრანგეთის დიდმა მგოსანმა.

იგივე ითქმის ილიაზე და ქართულ ენაზე.

სანამ ილიამ არ დაუშალა ჩვენებს, ჩვენში ამბობდნენ: უფალი კერესელიძე, უფალი მესხი, ეს უფალი ან იყო ამოღებული სამღვთო წერილიდამ, ან იყო ნათარგმნი რუსული სიტყვიდამ «Господин». ილიამ სთქვა: «უფალი მესხი»-ს თქმას «ბატონი მესხის»-ს თქმა არა სჯობიაო? და ეს სიტყვა მას აქეთ დაკანონდა ჩვენში და ამ სიტყვას ისე მაგრად აქვს მოკიდებული ფესვი ჩვენს ენაში, რომ მას ვერ განდევნის ეხლა ჩვენის ენიდამ ვერც «ამხანაგი» და ვერც „მეგობარი“ ისე, როგორც ვერ განდევნეს ფრანგულის ენიდამ «monsieur» ვერც დიდი რევოლუციის citoyen-მა და ვერც კომუნის Compagnon-მა.*

მისგან მოგონილი სიტყვებთაგან მახსოვს: სულთა სწრაფვა, თვალთა ხედვის ისარი.

იმას არ მოსწონს იმერულ წერილებში სიტყვები – „ვღებულობ“, „ამნაირად“. საცა ეს სიტყვები მოხვდება ილიას, მაშინვე შლის და სამაგიეროდ ზემოდამ აწერს სიტყვებს: „ვიღებ“, „ამ გვარად“ ...

საცა ჩვენ ჩვეულებრივად ვწერთ «მაგრამ»-ს, ილია ხშირად – «გარნა»-ს სწერს.

იმასვე ეკუთვნის, მგონია, ეს „ჰსჩადის“, რომელსაც ეხლამდის ვერ შევთვისებთ, რომელიც არც ერთს ძველს წიგნში სადმე არ წამიკითხავს, არც ხალხში გამიგონია სურამის აქეთ მაინც. გადაღმაც არ ვარ დარწმუნებული, რომ ხალხში „ჰსჩადის“ ითქმოდეს, შეიძლება თქვან „ჩადის“ სიტყვიდამ „ჩასვლა“, მაგრამ „ჰსჩადის“ ქალაქში უნდა იყოს გაზვიადებული.

როგორც რედაქტორს, ილიას მუდამ ერთი აზრი აქვს, გაზეთი არავის პირადობას უმართებულოდ არ შეეხოს. ამ მხრით ის დაშინებულია გაზეთის «დროების» განურჩევლობით.

სხვისი პირადობის დამცველს თავის გაზეთში, ილიას არ უნდოდა, რომ თითონ უმართებულოდ ეხსენებია ვინმე სხვის გაზეთში. როდესაც ნიკო ნიკოლაძემ «Новое обозрение»-ში ერთი წერილი დასწერა მისი პიროვნების შესახებ, ილიამ თავი შეურაცხყოფილად მიიჩნია და ორი თვისი ამხანაგი მიუგზავნა სეკუნდანტებად ნიკოლაძეს – კოლა ერისთავი და სოსიკო შალიკოვი*.¹ ამან პასუხად ჭავჭავაძეს გაუგზავნა ორი თვისი ამხანაგი, დათიკო გურამიშვილი და ნიკოლოზ სიმბორსკი**² და მათ შორის გაიმართა დუელი. მოწინააღმდეგენი დადგნენ ბარიერზე გატენილის ფიშტოებით და ყველაფერი იმ წერტილამდის იყო მოყვანილი, საცა ტყვია უნდა გავარდნილიყო, მაგრამ ამ დროს სიმბორსკიმ უკანასკნელის შერიგების სიტყვით მიმართა დუელიანტებს და დუელი მორიგებით დამთავრდა.

არ ვიცი, ამ ორში ვინ ვის მოსთხოვა ბოდიში, რადგანაც მათი შერიგების პროტოკოლი არ გამოქვეყნებულა. როგორც გამიგონია, ჭავჭავაძეს უნდა ეთქვას: მე შეურაცხყოფილად მივიჩნიე ჩემი თავი მარტო იმისათვის, რომ ნიკოლაძეს თუნდ ერთი წამით შეეძლო ეფიქრა, რომ რაც «ივერიაში» დაიბეჭდა, ის ჩემის თანხმობით იყო. ნიკოლაძეს ამაზე უნდა ეთქვას: თუ ეს ასეა, მაშ, რაც მე ჩემს გაზეთში ვთქვი ჭავჭავაძის შესახებ, უკან მიმაქვსო.

რედაქციაზე და გაზეთზე ლაპარაკს აქ ჩვენ უნდა დავურთოთ აკაკის სიტყვებიც:

აკაკი თამარაშენში იყო ვანო მაჩაბლისას და დამძინების დროს «ივერიას» კითხულობდა. კითხვის დროს აკაკის მიემძინა და გაზეთს სამთლილად ცეცხლი მოედო.

– ფუ, ფუ, ფუო, – და ერთის ყოფით გააქრო ალი პოეტმა.

– მადლობა ღმერთს, წყალნარევი გაზეთია, თორემ ვერ დავაქრობდიო, – აამა მგოსანმა ილიას მოწინააღმდეგე ბანკის დირექტორს.

*

* *

ილიას, როგორც ბანკირს, ქართულ მწერლობასთან და ხელოვნებასთან კავშირი არა აქვს და ამიტომ მის მოღვაწეობაზე თბილისის საადგილმამულო ბანკში მე აქ დიდს არას ვიტყვი. პოეზია და ანგარიში, ქნარი და ჩოთქი, როგორღაც ერთმანეთთან ვერ მიდიან, გარნა არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ილია საზოგადო მოღვაწეა და რომ მისმა გონებამ და შრომამ მისგან დაწყებული და წარმართული ბანკი იმ ზომამდის მიიყვანა, რომ დღეს ბანკის დამფუძნებელთ უკვე დაუბრუნდა უკანვე ძირის თანხა და როგორც ახლა, ამ წასვლაზე თბილისში შევიტყვე, შარშან ბანკს ჰქონდა იმდენი შემოსავალი, რომ ოთხასი-ათასი მანეთის ზარალი დაუფარავთ და კიდევ დარჩენილა წმინდა შემოსავალი ორასი ათასი მანეთი. ილიას ბანკის მოგებით უდგია დღეს სული ყველა თბილისის თავადაზნაურთა საზოგადო დაწესებულებათ.

დრო და ადგილი ნებას არ მაძლევს, აქ ილიას ნაწერებზე ვილაპარაკო, და ამით ვათავებ ამ ჩემს მოგონებას პოეტის ცხოვრებიდამ, თუმცა სამახსოვრო წიგნში ჯერ კიდევ არ გამომლევა მასალა ილიას შესახებ.

* * *

¹ *სამხედრო პირი. ს. ც.

² **რუსი პოეტი. ს. ც.

დასასრულ, ორი-სამი სიტყვა ილიას საგურამოში ცხოვრებიდან.

ილია ყოველ ზაფხულს ამოდიოდა საგურამოს, დასასვენებლად. აქ ჰქონდა იმას ერთი, პატარა, ქვის სახლი, რომელიც გადაჰყურებდა არაგვის ხეობას. სახლის წინა ბალკონიდან მგოსანს თვალწინ ედგა მშვენიერი პანორამა კავკასიის მთებისა და ქვემოთ არაგვის ხეობისა.

ილია აქ ისვენებდა ქალაქის საქმეთაგან დამაშვრალი. ყოველ 20 ივლისს, მის დღეობაზე აქ მოდიოდა მასთან მოსალოცავად დიდ-ძალი ხალხი ქალაქიდან და ხანდახან იმერეთიდანაც.

აქ, საგურამოში უახლოვდებოდა ილია ხალხის ცხოვრებას და ენას.

ყოველ შეყრაზე და გამოლაპარაკებაზე სოფლის ხალხთან ილიას, როგორც ფუტკარს, საზრდო გამოჰქონდა ხალხიდან თავის სიტყვიერებისათვის.

დღეს ამა და ამ გლეხმა ლაპარაკში ესა და ეს ჩემთვის უცნობი სიტყვა სთქვაო, იტყოდა მგოსანი. ერთ ამგვარ სიტყვად მახსოვს იყო სიტყვა „პეიტარი“. ჰაზრით გამოდიოდა, რომ „პეიტარი“ კაცის წოდება უნდა ყოფილიყო, და რომ ჩავიხედეთ ლექსიკონში, აღმოჩნდა, რომ პეიტარი საქონლის ექიმს რქმევია.

ხალხი იყო ილიასთვის წყარო მოკამკამე ენისა და გამოთქმის.

და მ ა ტ ე ბ ა ნ ი

სამახსოვრო წიგნიდან

როგორც ამ წიგნაკში ვნახეთ, ი. მეუნარგია თავისთავს «ქართულის მწერლობის მეწვრილმანეს» უწოდებს და «სამახსოვრო უბის წიგნაკებს» დაატარებს, რომ მის ფურცლებზე ამა თუ იმ მწერლის ცხოვრებიდან, შეხვედრებიდან ან საუბრებიდან მნიშვნელოვანი მომენტები მოხაზოს.

მისი აზრით, ასეთი მნიშვნელოვანი მომენტებია მწერლის ცხოვრებაში მისი მოსწრებული სიტყვები, ან, როგორც თვითონ მეუნარგია უწოდებს «ნაკვესები».

სიტყვა «ნაკვესი», როგორც თვითონ მეუნარგია გვაცნობს (ამავე შრომაში), ილიას მიერ არის გამოგონილი. როდესაც ილია გაზეთ «ივერიის» გამოცემას შესდგომია, ერთ-ერთ თანამშრომლად ი. მეუნარგიაც მიუწვევია, რომელიც, სხვათა შორის, თავისი შეკრებილი ისტორიულ და სამწერლო ნაკვესებს «ლ ე ლ ო ს» ფსევდონიმით ბეჭდავდა.

თუ როგორ აფასებდა ამ «ნაკვესებს» ილია, ამის შესახებ თვით ილიას პირადი ბარათი (მეუნარგიასადმი მიწერილი 1885 წ.) მოგვითხრობს, რომელიც ამ წიგნშივეა მოყვანილი.

ჩვენ კი ვცდილობთ დავუმატოთ აქვე ზოგიერთი რამ, ნაკვესები იქნება ის თუ სხვა სახის ცნობა იმავე სამახსოვრო წიგნაკიდან, ილიას შესახებ ჯერ გამოუქვეყნებელი და უცნობი.

აი ესენი:

*

* *

1884 წ.

გუშინ საადგილმამულო ბანკში კრება იყო ქართული თეატრის შესახებ. ბევრი გრძლად და ცხარედ ლაპარაკობდა რა ვიცი რას, უმეტესობა კი სდუმდა.

ილიამ გადახედა ჩაფიქრებულად და მდუმარედ მსხდომარეთ და უთხრა თავის მეზობელს:

Господа, вот где сила!..

*
* *

1887 წელს თელავში გარდაიცვალა მოლექსე იოსებ დავითაშვილი, რომლის პანაშვიდზე თბილისში, აკაკიმ სიტყვა წარმოსთქვა.

– აკაკის სიტყვა დავითაშვილის დასაფლავებაზე ისეთი ხამუტია, რომელიც ვისაც გინდა იქ მყოფს დაედგმოდაო, სთქვა ილიამ, რომელსაც აკაკის სიტყვა არ მოსწონებოდა თურმე.

*
* *

1891 წ.

ვანო მაჩაბელმა მიაშხო:

ამას წინათ ილია დაბრუნდა რუსეთიდან. ბანკში რომ შემოვიდა, შემოვეხვიენით და ველაპარაკეთ. საქმის გარემოება რომ გვიაშხო, ანტონ ფურცელაძემ ჰკითხა ილიას:

– სხვა, რა ამბავია რუსეთში?

– რა უნდა იყოს, უპასუხა ილიამ, რუსეთში აწმყო არ არსებობს, რუსეთი მომავლით ცხოვრობს.

– არა-თუ?

– ჰო, დედა არ წამიწყდეს, დაასაბუთა ილიამ, რომელიც მუდამ დედის სულს ფიცავდა.

*

* *

30 აპრილი 1901 წ.

დღეს სადილად ვიყავით მიწვეულნი იაკობ გოგებაშვილთან. სადილზე იყვნენ: ილია ჭავჭავაძე, ანტ. ფურცელაძე, ვახტანგ თულაევი, ნიკო ცხვედაძე, პეტრე უმიკაშვილი და მე (მეუწარგია, ს. ც.).

სადილის წინ, სანამ მასპინძელი სადილის თადარიგისათვის სხვა ოთახებში დადიოდა, ილიამ ზალაში თვალი მოჰკრა ერთს წიგნს „Ревматизм и подагра» Паленштейера.

– ვაი ჩვენი ბრალი, ახლა ამას წაიკითხავს იაკობი და ამ ავადმყოფობას გაიჩენსო, სთქვა ილიამ.

*
* *

ერთსა და ერთს საადგილმამულო ბანკის საზოგადო კრებაზე არტილერიის გენერალმა თავ. ხიმშიევმა ილაპარაკა ილიას წინააღმდეგ. სხვათა შორის იმან სთქვა:

– Со стороны кн. Чавчавадзе это является давлением на общее собрание...

ილიამ უპასუხა:

– Я бы желал знать, о каком это давлении изволит говорить кн. Химшиев. Если он говорит о давлении логики, это да будет мое, позвольте мне сказать ему, что против такого давления никакая тяжелая артиллерия не могла-бы ничего сделать.

*
* *

ზალიკო ჭავჭავაძემ დეპეშა მოსწერა ილიას, _ სად არის ჩემი ძმა იასე, შემატყობინეო.
ილიამ პასუხად მისწერა:

_ Сначала уплатите за ответ.

*
* *

ექვთიმე ხელაძე: ბატონო ილია, შეარიგეთ ანტონ ფურცელაძე და ნიკო დიასამიძე.
ილია: მე რა ვარ?..

ხელაძე: საქართველოს მამა ხარ.

ილია: მე საკუთრი შვილი ვერ გამიკეთებია და საქართველოს მამობა როგორ უნდა
გავუწიო?

*
* *

24 აგვისტო 1883 წ.

საგურამოში ვიყავი ილიასთან. ჩემს ოთახში სტოლქვეშ ჰამაკი ვიპოვე, გავიტანე გარეთ,
კაკლის ტოტებში გავაბი და გავწექი. ილია კაკლის ქვეშ იყო წამოწოლილი და «ილიადას»
კითხულობდა.

მე: ვიშ, სწორედ ინგლისელის მოგონილია ეს ჰამაკი.

ილია: არა, ამერიკელის.

მე: ამერიკა და ანგლია ვის გაუყვია?

ილია: ოკეანეს.

*
* *

ერთხელ ილიასა ჰკითხეს: რატომ არის, რომ აკაკი სულ შენზე ძვირს ლაპარაკობს და შენ
კი მას მუდამ აქებო!

_ ორივე ვცდებითო, - ჩაილაპარაკა დინჯად მგოსანმა.

*
* *

ილიამ თქვა:

«ვეფხისტყაოსანი» ზღვა არის, ყველას ეყოფა მისი სიმდიდრე, რომ ისწავლიდნენ.

დიდი ფსიქოლოგიური მომენტი: _ პირველად რომ დაიბარა ნესტან-დარეჯანმა
ტარიელი, მარტო შეხვდა და დაითხოვა, ვერ ელაპარაკა...

ავთანდილს თავისი სიყვარული დათრგუნვილი აქვს, рассчитано, მაგრამ ძილში მაინც
წამოაძახებს...

ბარემ ესეც დავუმატოთ, უფრო მეუნარგიაა, მაგრამ მაინც ილიაზეა ლაპარაკი და იმავე ბოხჩიდანაა ამოღებული, საიდანაც ზემომოყვანილი სტრიქონები.

22 ივლისი, 1883 წ.

გუშინ საგურამოდან დავბრუნდი. იმერელი კაცისათვის ქართლის ცხოვრებაში სუყველაფერი საინტერესოა. მე პირველად გუშინ გავიგონე ქართლელი კაცის დამახეზის კილო. თითონ ილიამ დაუძახა ბალკონიდან ზიჰს:

– თეედო, ააააი თედო!

ლექსუმელი რომ ყოფილიყო, ასე დაუძახებდა:

– თეეეედოოოო-თედო!

მეგრული:

– ვოო, თედო, უუი.

გურუდი:

– თედო, უი!

*

* *

რვეულის ერთ კიდეზე ი. მეუნარგიას ასე მიუწერია:

«აკაკის ილია არ მოსწონდა ისე, როგორც: მიქელანჯელოს რაფაელი არ მოსწონდა, კორნელის – რასინი, ვიქტორ ჰიუგოს – ლამარტინი, ლამარტინს – ალფრედ მიუსე, ბეთჰოვენს – რასინი...

* * *

ილია ჭავჭავაძე ულმობელი გუშაგია თავისი ენისა. იგი ტრფიალია ქართულის ენისა. იმას უნდა ქართულმა ენამ სამარადისოდ შეინახოს თავისი ქართული პირისსახე, თავის არსებაშივე იპოვოს სურათი განძლიერებისა და განვითარებისა..

*

* *

... აკაკი სულ მუდამ თავისუფალი კაცი იყო, იშთა-იშთა მღერალი, მწერალი, მოლაპარაკე, მოსიარულე; ერთად-ერთი თანამდებობა, რომელიც იმას ჰქონია მის სიცოცხლეში, ქართული ტრუპის რეჟისორობა იყო, მაგრამ გამბეტას იმდენ ხანს არ შერჩენია მინისტრობა, რამდენადაც იმას რეჟისორობა. ამასთან... «იტყოდეს ენა ჩემი კადნიერად ანუ მივსცნე მე იმას ქებანი სიცრუისანი»... აკაკის სულ მუდამ ჩანგი არ უჭირავს ხელში და სამშობლოსა და ერს არ უმღერის, ხანდახან და ხანდახანზე უფრო ხშირად იმას, როგორც ი ლ ი ა ს (ხაზი ჩვენია. _ ს. ც.). _ რამეთუ კაცნი ვართ, სათამაშო ქაღალდიც უჭირავს ხელში»...^{*1}

¹ * ამოღებულია ი. მეუნარგიას მოგონებიდან აკაკის შესახებ. მოგვყავს როგორც ილიას პირადი ცხოვრებიდან ერთი მომენტის აღმნიშვნელი მასალა.

ილიას წერილი ი. მეუნარგიასადმი

საყვარელო ძმაო იონავ, შენი წერილი მივიღე და ვწუხვარ, რომ ვერაფერს საწუგეშოს ვერ მოგწერ. აი საქმე რაშია: ჩვენ ყოველს გასასესხს ვგზავნით დასამტკიცებლად სამინისტროში, რომელსაც უნდა ვაჩვენოთ, რამოდენა შემოსავალი აქვს მამულს. ეს შემოსავალი ერთი $12^{1/2}$ -ად უნდა აიღო და ის იქნება ფასი მამულისა. ამ ფასისა 60%-მდე შეგვიძლიან სესხად მივცეთ. რუსულად მოგწერ, რომ უფრო კარგად გაგაგებინო: Чистый годовой доход помножается на $12^{1/2}$ и произведение определяет стоимость имения. С этой стоимости выдается 60%.

პრინცესას^{*1} მამულს შემოსავალი აქვს, შენ იწერები, 4000 მანეთი, აქედამ კანონით უნდა გამოვიდეთ 20% სხვადასხვა ხარჯისათვის, დარჩება 3200 მანეთი. ეს 3200 მანეთი უნდა ავიღოთ 12-ჯერ და გამოვა 40.000 მანეთი მთელი ფასი მამულისა. აქედამ 60% შეიქმს 24.000 მანეთსა. ჩვენ ზოგიერთის მოსაზრებით ამაზე მეტი დავუნიშნეთ, სახელდობრ, 28.500 მანეთი და ამასაც ვშიშობთ, – ვაი თუ სამინისტრომ არ დაამტკიცოს. ბევრიც რომ მოვინდომოთ, ზემოხსენებულ ანგარიშს ვერ წავუვალთ და ვერც ვერაფერს გავხდებით, რაკი შემოსავალი 4000 მანეთზე მეტი არ არის. სამწუხაროდ ჩემდა, შენს წერილზე ამაზე უკეთესს და მეტს პასუხს ვერ მოგახსენებ: რაც არ შეიძლება, იმას ჩვენი გამგეობა ვერ იქმს.^{**2}

შენი ერთგული ილია ჭავჭავაძე.

ი. მეუნარგიას სიტყვა – ილიას დასაფლავებაზე

დაუვიწყარო მამულისშვილო ილიავ! შენი ჭირისუფალი განა მარტო ეს, აქ მოზღვაებული საზოგადოებაა, რომელიც სამი დღეა, შენს ცხედარს გარს ახვევია?

არა, შენი ჭირისუფალი მთელი შენი სატრფო ქვეყანაა, სამშობლო – კახეთიდან დაწყებული შავ ზღვამდის. ამ ქვეყანაში ყველას უგემნია შენი ნაწერების სიტკბოება და ყველა სასოებით და სიამაყით იხსენებს შენს სახელს; ოჯახი სად დარჩა ამ ქვეყანაში, საცა ბავშვს შენი «აყვავებული მდელო» არ ეკითხოს და მოზრდილს «მკრთალი ნათელი» და «ჩემო კარგო ქვეყანავ» არ ემღეროს?

შენის ქმნილებით დამტკბარმა, შენის მოკვლით გულ- ჩამწარებულმა საქართველოს შორეულმა ქალაქმა ფოთმა დაფნითა და ყვავილით შეამკო ცხედარი შენი და უკანასკნელი საღამი გიდღვნა შენ, დაუვიწყარო ილიავ, შენ, რომლის მარჯვენისა ქმნილებამ აღზარდა რაზმი საქართველოს მოზარდთა თაობათა და მწერალთა, შენ, რომელმაცა «კაცია-ადამიანი» სთქვი, «გლახის ნაამბობი» გვიაშბე, თავდადებული შეგვაყვარე და «ნაოჭის მსგავსად შეკრული» შუბლი განდეგილისა დაგვიხატე ხელოვნურად.

შენ რომ ფეხი შემოდგი მწერლობაში, სთქვი, «მამულო საყვარელო, შენ როსლა აყვავდებო» და მთელი შენი სიცოცხლე ამ მამულის აყვავებას ამსახურე და მამულის შვილების გულში ადაგხნე ყოველგვარი კეთილი აზრი და გრძნობა.

დღეს ყოველი ქართველი, თვით შენი მტერიც, შენი შეგირდია. ნეტავ გაგაგონა ის ძლიერი ღაღადი ჩვენის მწერლობისა, რომელიც შენმა მკვლელობამ ასტეხა, რომ დამტკბარიყავ იმ აზრით, რომ სამწერლო მემკვიდრეობა, შენგან დატოვებული, არც ისე მჩატეა, როგორც მტერსა ჰგონია.

4. ი. მეუნარგია.

¹ *ლაპარაკია სალომე დავ. დადიანის ასულ მიურატზე. – ს. ც.

² **წერილი უთარიღოა.

შენ არ გვასწავლე ქართული ენა? შენ არ შეჰქმენ უკანასკნელად «სულთა სწრაფვა», «თვალთახედვის ისარი»? შენ შეგვაყვარე მამული და გვაჩვენე, როგორ უნდა სამშობლოს მტერთან ბრძოლა. «დიდ მუხასთან პატარა ია რომ ყვაოდეს, ვის რა უნდაო», გააგონე შენს მამულის მტრებს. სამეგრელოს ჩამოშორება რომ მოინდომეს საქართველოდამ, შენ სამეგრელოში მოდი, იქაურობა ნახე და სთქვი: «სამეგრელოში მოვედი და საქართველო ვნახეო» და მედგრად გამოესარჩლე დაჩაგრულ სამეგრელოს.

და აწ შენ დაგვშორდი, დაგვტოვე იმ დროს, როცა თვით მამულის წმიდათა-წმიდას შეეხო განუსჯელი თაობა და როცა შენს წინასწარმეტყველურ სიტყვას შეემლო ეს თაობა გონს მოეყვანა.

ვინ იცის, ეგებ შეიძლებოდეს კაცს კაცობრიობა უყვარდეს მამულზე უფრო, მაგრამ მამული რომ არ უყვარდეს კაცს, სამშობლოს ენა არა სწამდეს, ამის სმენაც კი ეჩოთირება ჩვენს ყურს, რომელშიაც შენ 40 წელიწადი სულ ჩაგვძახოდი: ჩიტს თავისი ბუდე უყვარს, ნადირს თავისი კლდე და სორო, მთელ განათლებულ ქვეყანას თავისი მხარე და ენა და მხოლოდ ჩვენში გამოჰტყვრა პირველად ეს დაუჯერებელი: «ენა რა არის, მამული რას მიქვიანო».

ვიმედოვნებ, მომდვარო, რომ ეს შეცდომა წარმავალია, რომ ჩვენნი ძმანნი და შვილნი, ვითარცა უძღებნი შვილნი, დაუბრუნდებიან სამშობლოს და მამული კვლავ დარჩება ყველათათვის საუკუნოდ თაყვანსაცემად ისე, როგორც საუკუნო არის იდეალები სიმართლისა, სიკეთისა და მშვენიერებისა, რომელთაც შენ მსახურებდი.

მშვიდობით, ჩვენო ენის კანონმდებლო, დიდო მამულისშვილო!

(1907 წ. 9 სექტ. ილიას დასაფლავებაზე წარმოსთქმული სიტყვა. იხ. კრებული – «ილიას სიკვდილი და დასაფლავება», გვერდი 194_195).

ქუთაისი. ილიას სალამო.

27 ოქტომბერს ჩვენი ქალაქის თეატრში გაიმართა სალიტერატურო და სამუსიკო, ილიას სალამო. სალამო შესდგებოდა სამი განყოფილებისაგან: პირველ განყოფილებაში გვირგვინებით და ყვავილებით შემკულ ილიას სურათს გარშემო იდგნენ ილიას თხზულებების გმირები და მათ შორის ბ. ბ. ს. თ. ხუნდაძე, ი. მეუნარგია, კოლა ერისთავი და ნ. დავითაშვილისა.

ფარდის ახდისთანავე ს. ხუნდაძემ მიმართა დიდებული პოეტის სურათს თავის საკუთარი ლექსით, რომელშიაც გატარებული იყო აზრი ილიას სიდიადის და უკვდავების შესახებ. თითქმის ამნაირივე ლექსით მიესალმა კ. ერისთავი. შემდეგ სურათის წინ დააწყვეს გვირგვინები და ფარდაც ჩამოეშვა. ამავე განყოფილებაში, ფარდის მეორედ ახდის შემდეგ, მშვენივრად წაიკითხა ილიას «ნანა» ქ. ნ. დავითაშვილისამ. მაგრამ ყველაზე უფრო საყურადღებო ამ განყოფილებაში იყო მეუნარგიას «ნანახი და გაგონილის» წაკითხვა ილიას შესახებ.

თავის «ნანახსა და განაგონში» ბ. იონა მეუნარგიამ გააცნო დამსწრე საზოგადოებას ილიას ცხოვრებიდან სხვადასხვა ეპიზოდები, რომლებშიც ილია იხატებოდა, როგორც ადამიანი და როგორც მოქალაქე.

ბ. იონა შეეხო ილიას ახალგაზრდობას და დამსწრეთა გასაოცებლად თავისი სიტყვა მან ასე დაამთავრა: «მან ლიბერალობა ოქროს ჯაჭვზე გაცვალო», ე.ი. მწერლობას თავი დაანება და სახელმწიფო სამსახურს მიაშურაო. ეს თუმცა ყველამ კარგად იცოდა, მაგრამ ილიას პატივსაცემლად გამართულ სალამოზე ბევრს უადგილოდ ეჩვენა ასეთი აზრის გამოთქმა და საზოგადოებაში ალგ-ალაგ უკმაყოფილება გაისმა.

კიდევ კარგი, ამით რომ დაკმაყოფილებულიყო ბ. იონა. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. მან, ბატონმა იონამ, თავიდან დაწყებული ბოლომდე მოსდგა ილიას და სულ მიწასთან

გაასწორა. მოიყვანა რამდენიმე მაგალითი მისი ჯიუტობის დასამტკიცებლად, მოიგონა მისი ხელმოჭერილობა საქველმოქმედო საქმიანობისათვის, მაშინ როდესაც ის თითო ღამეში ხშირად ათას-ხუთას მანეთობით აგებდა ბანქოს თამაშშიო. იონას უნდოდა საზოგადოებისათვის დაემტკიცებინა, რომ ილია შესანიშნავი დიალექტიკი იყო და ამის დასაბუთებლად მოაგონა დამსწრეთ ილიასა და ძმათა მაჩაბელთა შორის ამტყდარი უთანხმოებანი თბილისის სათავადაზნაურო ბანკის საქმეებში. აქ მან პირდაპირ განაცხადა, რომ თუმცა ხშირად სიმართლე ივ. მაჩაბლის მხარეზე იყო, მაგრამ ილიამ თავისი შეუზრალეული დიალექტიკის შემწეობით მაჩაბელი გასჭყლიტაო. გვიკვირს, რად დასჭირდა მეუნარგიას ასეთი მოგონებების წაკითხვა ილიას პატივსაცემლად გამართულ საღამოზე? როგორც ბ. იონას მოგონებებიდან სჩანს, ილიას პირველ ხანაში ლიბერალობა ოქროს ჯაჭვში გაუცვლია, შემდეგ კი 1875 წლიდან პოეტს ბანკირობა დაუწყია. ბ. იონამ ესეც უსაყვედურა დიდებულ პოეტს და სთქვა: «პოეტი და საანგარიშო ჩოთქი როგორ უნდა მოთავსებულიყვნენ ერთათო»!

ბ. იონას აზრით, ილია არც პუბლიცისტი ყოფილა მაინც და მაინც დიდებული. ამის დასამტკიცებლად ბ. იონამ დიდხანს ილაპარაკა ილიას მეთაურების შესახებ გაზეთებში და ის აზრი გამოსთქვა, რომ ილია მეტად გაჭიანურებულ მეთაურებს სტამბავდა გაზეთში, და ეს კი მოსაწონი არ არისო. თავისი აზრი რომ უფრო დაემტკიცებინა მას, საფრანგეთის პუბლიცისტ ჟორარდენსაც კი შეადარა ილია და დაასკვნა, რომ აი, როგორი უნდა იყოს პუბლიცისტიო. ერთი სიტყვით, ბ. მეუნარგიამ თავის «ნახულში და გაგონილში» ილიას თითქმის მარტო უარყოფით მხარეებს მიაქცია ყურადღება და ამ გარემოებამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია დამსწრე საზოგადოებაში. რაც ბ. იონამ სთქვა, სხვა «ვინმეს რომ ეთქვა, მგონია, საქართველოში აღარ დააყენებდნენ (ხაზი ჩვენია. – ს. ც.), ბ. იონას კი – არაფერი. ამით დასრულდა პირველი განყოფილება.

მეორე განყოფილებაში ცოცხლად ჩაატარეს ბ. შალიკაშვილმა, ქ. ქ. ჯავახიშვილისამ და ქავთარაძისამ სცენა «კაცია-ადამიანიდან» – ლუარსაბსა და დარეჯანს შორის.

მესამე განყოფილებაში მშვენიერი სანახავი იყო აპოთეოზი. ილიას სურათის გარშემო ჩვენ ვხედავდით მისი თხზულებების უკვდავ ტიპებს. შუაში, სურათის ქვეშ, თეთრად ჩაცმულ მუზას ხელში ღირა ეჭირა. ეს სურათი დასაწყისში კარგ შთაბეჭდილებას ახდენდა, მაგრამ როდესაც ქანდაკებასავით გაქვავებულმა პირებმა დაიწყეს ილიას ლექსების დეკლამაცია, ეს კი რაღაც უხერხულად ეჩვენა საზოგადოებას. მართლაცდა, რა შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა სურათს, როდესაც გაქვავებული ადამიანები თვალების დაუხამხამებლად კითხულობდნენ გრძნობებით სავსე ლექსებს? მხოლოდ კოლა ერისთავმა დაარღვია სურათის უმოძრაობა და თავისებურად, მღელვარებით და აღტაცებით წაიკითხა ლექსი. რაც შეეხება ბ. შალიკაშვილს, რომელიც აჩრდილის სახით უნდა გამოცხადებოდა სცენაზე მყოფთ და «აჩრდილიდან» უნდა წაეკითხა რამდენიმე ადგილი, მან გადააჭარბა და აჩრდილი კი არა, უფრო გაბედილი მეომარი გეგონებოდათ.

საღამოს საზოგადოება კარგა ბლომად დაესწრო, თუმცა იმდენი არა, რამდენსაც მოველოდით (ხაზი ჩვენია. – ს. ც.). აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ აქაური სასწავლებლების უფროსებმა ნება არ დართეს უფროს მოსწავლეებს საღამოზე დასწრებოდნენ. მგონი ეს ისე ძნელი არ იქნებოდა, რომ მოენდომებინათ სასწავლებლების უფროსებს, რომელთა შორისაც უმეტესობა ქართველები არიან.

შემთხვევით დამსწრე.

გაზ. «ალი», № 3. 5 ნოემბერი, 1908 წ.

ილიას მეორედ მოკვლის განზრახვა.

ილიას მეორედ მოკვლა მოიწადინეს. მოკვლა არა ფიზიკური, რომლის გამეორება შეუძლებლად გახადეს უსულგულო ნაძირალებმა, არამედ მოკვლა სულიერი. ეს უკანასკნელი მკვლელობა, რასაკვირველია, უფრო მძიმეა, ვიდრე პირველი. ფიზიკურმა მკვლელობამ შეიძლება ხელი შეუწყოს სულიერს უკვდავებას, სულიერი მკვლელობა კი მეტ ნაკლებობით ამართლებს ფიზიკურ მკვლელობასა. ფიზიკურმა მკვლელობამ პოეტისამ შეიძლება მისი ქმნილებანი და მათი სარგებლობა უფრო კარგად შეაგნებინოს საზოგადოებას, ამ ქმნილებათა შეგინება კი გულს უცრუებს მათზე საზოგადოებას და დიდს ვნებას აყენებს მას.

ვინ მოიწადინა ეს მეორე მკვლელობა ილიასი? ბატონმა იონა მეუნარგიამ. სად მოიწადინა? სალიტერატურო საღამოზე, რომელიც გამართული იყო ილიას დაბადების დღეს ქუთაისში მის სახსოვრად, სადიდებლად. რა სთქვა? თქვენ ადიდებთ და აღმერთებთ ილიას; მაგრამ მე, რომელიც ახლო ვიდექი განსვენებულთან, სხვა აზრისა ვარო და მოგონების სახით მან თურმე დაუგროვა დამსწრე საზოგადოებას ვეებერთელა ზვინი ჭორებისა, საიდანაც გამოდიოდა, რომ ილია ყოფილა: ძუნწი, გულქვავი, ზარმაცი, ბანქოში მფლანგავი თავისი ქონებისა, სოფისტი, ეგოისტი, გამჭყლეტელი მართალი ადამიანისა და თითქმის უნიჭო პუბლიცისტი. «ილია მიწასთან გაასწორაო», გულისწყრომით სწერს კორესპონდენტი თვით გაზეთი «ალისა» (ხაზი ჩვენია. – ს. ც.).

დავეკითხით გარემოებათა, ამსუბუქებენ მეუნარგიას «სულმალლობას», თუ უფრო ამძიმებენ?...

ჯერ მას არ გაუცვეთნია ის წაღები, რომლითაც იგი ილიას დასაფლავებას დაესწრო, როდესაც იგი თავის სიტყვაში წყევლა-კრულვას უგზავნიდა ჩვენი დიდების მხეც მკვლელებს, და დღეს კი მას თითქმის ტალახში სვრის.

მეუნარგიას ცოტა არ უწერია, მაგრამ ილიას სიცოცხლის დროს თითქმის კრინტიც არ დაუძრავს რაიმე მისი ნაკლის შესახებ; საზარელი მკვლელობის შემდეგ კი მოიწადინა მისი თითქმის მიწასთან გასწორება.

ილიას მკვლელობის საქმე ჯერ წარმოებაშია, იგი ჯერ სავსებით არ დაგვიმარხავს, მეგლზე მარტო ლაპარაკია, ფონდი წინ ტაატით მიდის, და ოდნავ მბჟუტავ ცეცხლს მეუნარგიამ კი ცივი წყლის, ლაფის გადასხმა მოინდომა.

რა შედეგი მოჰყვება მეუნარგიას ყოვლად უკადრისს საქციელსა?

უპირველესად ყოვლისა შერცხვენილი მკვლელები წელში გაიმართებიან: დიდი რამე არ გვიქნია, ერთი უნიჭო და ეგოისტი მემამულე მოგვიკლავსო.

ის პირნი, რომელნიც გაბედულად აპირებდნენ მართალი ეთქვით ილიას მკვლელობის შესახებ სასამართლოში გარჩევის დროს, უკან დაიხვევენ და ეს საზარელი მკვლელობა ბნელით მოცული დარჩება.

ის პირნი, რომელთაც რცხვენოდათ უმონაწილეობისა ფონდის შევსებაში, ამ სირცხვილისაგან განთავისუფლდებიან და კაპეიკსაც აღარ შესწირავენ, საქვეყნო სიკეთის სავნებლად.

ილიას ასეთი ყოვლად უსამართლო დამცირება იმ დროს, როდესაც მთელი ქართველი საზოგადოება ემზადება აკაკის იუბილესათვის, ცუდს გავლენას იქონიებს თვით ამ იუბილეზე. როგორაო? იფიქრებენ და იტყვიან: ერთს ჩვენს დიდებას ღვთაებრივი შუბლი გაუვგმირეთ, დიდბუნოვანი სული შევუგინეთ, და მეორეს კი საიუბილეო დღესასწაულს ვუმართავთო! და ჩრდილი მოადგება ამ იუბილესა, რომელიც ღირსია, რომ ყოველი მხრით ბრწყინვალე მარავანდედით იყოს მოცული.

ჩვენი გარეშე «მეგობარნი» იტყვიან: ქართველებს ერთი დიდი ადამიანი ჰყავდათ, და ისიც ზარმაცი და უნიჭო კაცუნა გამოდგაო. მოდით და ირწმუნეთ ეს ერი და მისი მომავალიო, და კიდევაც სთქვეს.

ბოლოს, ბუკი და ნაღარა გაჩაღდება იმ მოშურნე – «კარაულების» წრეში, რომელნიც ბედაური ილიას ადგილს ებღაუჭებიან.

ბევრს ძლიერ უკვირს სამარცხვინო საქციელი მეუნარგიასი, ჩვენც გვიკვირს, მაგრამ არა ძლიერ. მეუნარგია ეკუთვნის იმ სულიერების ტიპს, რომელთაც უფრო ნიჭიერ და განვითარებულ მოღვაწეებად მოაქვთ თავი, ვიდრე ნამდვილად არიან. მას მიუღია ფელეტონური განათლება და მეფელეტონედვე ჩავა საფლავში.

არავითარი დედა იდეა, არავითარი გარკვეული მიმართულება მას არა ჰქონია და არც აქვს. მტკიცე და მუდმივი იყო მასში მხოლოდ ნებაყოფლობითი ადიუტანტობა გენერლებისა. მათ გარშემო ტრიალებდა, მათ თავს ევლებოდა, ეტრფოდა, მათ ბიოგრაფიებს სწერდა. მიკვირს, რატომ სამხედრო სამსახურში არ შევიდა. სამაგალითო ადიუტანტი იქნებოდა. ნელ-თბილი კოსმოპოლიტი, უფრო კიდევ ნელ-თბილი მამულიშვილი იყო. სადამდი მივიდოდა ეს ნელთბილობა სჩანს იქიდან, რომ არც ერთს თავის შვილს ქართული თურმე არ ასწავლა,¹ და როცა ამაზე ექიმმა ბადრიძემ ქართულის პრესაში საკითხი დაუყენა, ენა ჩაუვარდა, კრინტი ვერ დასძრა. სამაგიეროდ ასეთი მისი საქციელი ვოსტორგოვს მეტად ახარებდა და ხელზე ჰქონდა დახვეული. ასეთს ვაჟბატონს განა შეეძლო შეეგნო და დაეფასებინა ილია ჭავჭავაძე!.. ეს მისთვის ისეთივე შეუძლებელი იყო, როგორც ნაპოლეონის ლაქიასათვის თავისი ბატონის ღირსების დანახვა, დაფასება. მაგრამ მარტო შეუგნებლობით ვერ აიხსნება მეუნარგიას საარაკო სიბრიყვე. აქ უსათუოდ დამალულია რაღაც საიდუმლო განზრახვა, პირად ნიადაგზე აღმოცენებული, ბევრად უფრო საკვირველია საღამოზე დამსწრე საზოგადოების საქციელი: იმერნი წინად განთქმულნი იყვნენ თავისი ნაზი და ძლიერი გრძნობით. ამ შემთხვევაში კი მათ გრძნობის აშკარა სიჩლუნგე და სიდამბლე გამოიჩინეს. ლექტორი მთელს საათს «მიწასთან ასწორებდა» მათს სათაყვანებელს ილიას, შეურაცხყოფას აყენებდა მათს წმიდათა წმიდასა, ურცხვი ჭორებით ჰბერავდა დამსწრეთა, და ესენი მხოლოდ უძღურს, სუსტ უკმაყოფილებას აცხადებდნენ. შეგნებული და გრძნობაგანვითარებული საზოგადოება სრულიად სხვანაირად მოიქცეოდა: აღვირაშვებულს ლექტორს იმავეთავით ხმას გააკმენდინებდა, როგორც ერთი ფეხზე წამოიშლებოდა და მრისხანედ შესძახებდა: გარეთ გადიოთ.

იაკობ გოგებაშვილი.

«საქართველო» – 1908 წ. № 9.

იხ. კრებული იაკობ გოგებაშვილის «რჩეული
პედაგოგიური და პუბლიცისტური ნაწერებისა»,
ტ. 1. გვ. 530-532, 1910 წ. თბილისი.

მეუნარგიას ჭორები ილიას შესახებ.

რუსეთსა და ევროპაში ჩვეულებად აქვთ: გამოჩენილი მწერლების შესახებ არ გამოაქვეყნონ მათი კერძო ცხოვრების ნაკლულევანებანი იმისთანა გამოცემანში, რომელნიც ხალხისთვის არიან დანიშნულნი. ამგვარს გამოქვეყნებას შეხვდებით მხოლოდ

¹ *) პირიქით, ყველამ იცოდა. ერთი მათგანი – ლილი, პოეტიც იყო, რომ არ დაღუპულიყო. – ს. გ.

მემუარებში, რომელნიც აინტერესებენ ზემო კლასების ინტელიგენციას, და ისიც ძლიერ ნაკლებად. მოვიყვანოთ რამდენსამე მაგალითს.

კრილოვი ისეთი ზარმაცი იყო, რომ პირსაც კი ყოველდღე არ იბანდა, და, თუმცა მუქთი სახსარი ჰქონდა ცხოვრებისა და თავისუფალი იყო ყოველივე საქმისაგან, წელიწადში ძლივს სწერდა ერთს პატარა იგავ-არაკსა; მაგრამ მის ბიოგრაფიაში ამის ხსენებაც არ არის.

პუშკინი ერთს განსაკუთრებულს სფეროში სწორედ ჰოტენტოტურს ეთიკას მისდევდა. სხვის ცოლებზე გამარჯვება მას სასიქადულოდ მიაჩნდა; მაგრამ, როცა მის საკუთარ ცოლს გაუარშიყდა მისივე მახლობელი ნაცნობი დანტესი, ეს კი საზიზღრობად ჩასთვალა, დუელში გამოიწვია და თავი შეაკლა.

ლერმონტოვმა, მაგალითად, ასეთი რამე ჩაიდინა: ორს შეყვარებულს და დანიშნულს შორის ჩაეჩხირა, ქალს შეყვარებულად მოაჩვენა თავი, თავისკენ გადმოიბირა, უარი ათქმევინა დანიშნულზე, და ამის შემდეგ თვითონაც ქალს გაშორდა, მიატოვა. ორი თავისი ნაცნობი გააუბედურა იმ განზრახვით, რომ გამოეცადა თავისი გავლენის ძალა. აბა ახლა გაიხსენეთ პუშკინის და ლერმონტოვის ბიოგრაფიები და თქვენთვის ცხადი შეიქმნება, რომ ამისთანა კერძო ლაქების შესახებ იქ კრინტიც არ არის დაძრული.

ბაირონს ღვიძლს დასთან ხორციელი კავშირი ჰქონია, და ეს უკიდურესი საზიზღრობა მხოლოდ ახლა გამომჟღავნდა. ასის წლის შემდეგ, ერთს სპეციალურს გამოცემაში, სადაც დაიბეჭდა თვით ბაირონის წერილი მისი დისადმი, რომელშიაც იგი ნაგვიანვეს სინანულს აცხადებს თავისი მიუტევებელი ცოდვის შესახებ. ნეტავი ეხლაც არ გამომჟღავნებულიყო.

რად აფარებენ საიდუმლოების ზეწარს ხალხის თვალში გამოჩენილი მწერლების კერძო ნაკლულევანებას? თვით ხალხის სასიკეთოდ: რამდენიც მეტად დაეწაფება ხალხი თავისი სასიქადულო მწერლების ქმნილებათა წყაროს, მით უფრო განათლდება გონებით, ამალდება მისწრაფებით და წმინდა ზნეობით. ამ დაწაფებას კი ხელს ძლიერ შეუშლის ხალხის საუკეთესო მოძღვართა კერძო ლაქების გათვალისწინება და გამოქვეყნება.

იქნება არც ერთს მსოფლიო გენიოსს არა ჰქონდეს იმოდენა მნიშვნელობა თავისი ერისათვის, რამოდენაც აქვს ილია ჭავჭავაძეს საქართველოსთვის. ეს უმაგალითო მნიშვნელობა დამოკიდებულია ერთის მხრივ ილიას განსაკუთრებულს ნიჭზე, მეორე მხრივ ჩვენის ქვეყნის დაცემაზე.

უღმრთელმა გარემოებამ ჩვენის ქვეყნის ყველა ცენტრები მიანგრ-მოანგრია, ეკლესია და სარწმუნოება დააუძლურა, ხალხის განათლებას და განვითარებას კრიჭა შეუკრა, უფლება ხალხს არ აღირსა, და ხელს უწყობს მხოლოდ დაბალის, პირუტყვულის ინსტიტუტების გაძლიერებას, ალბათ იმ ტენდენციით, რომ ადრინად გადაშენდეს ჩვენი ერი და დასცალოს ადგილი სხვა ელემენტების გადმოსახლებისათვის. ერთად ერთი ცენტრი, ერთად ერთი ძალა, რომელსაც შეუძლიან ამ ხანაში გაუმკლავდეს ამ დამღუპველს ტენდენციას, არის ქართული ლიტერატურა. მან თავისი პირდაპირი დანიშნულების გარდა უნდა იტვირთოს როლი სკოლისაც და სარწმუნოებისაც. ამ ლიტერატურაში მეტი მნიშვნელობა აქვთ იმ მწერლების ქმნილებათა, რომელნიც განირჩევიან განსაკუთრებული აღმზრდელი ხასიათით, ზემოქმედებით, გავლენით. თუ ქართველი მწერალი მგოსანია, საკმარისი არ არის იგი გენიალური პოეტი იყოს, – უკიდურესად საჭიროა, რომ ეს გენიალური პოეტი იყოს აგრეთვე გენიალური მოძღვარი, გენიალური პედაგოგი თავისი ერისათვის. სწორედ ასეთია ილია. ყველა მის უკვდავ ქმნილებაში გაისმის მაღალნიჭიერი ქადაგება უმაღლესი ეთიკისა, საქვეყნო ღვაწლისა, თავდადებულობისა, მადლისა, სიყვარულისა, და ყველა ეს განხორციელებულია საოცარ სიტყვაკაზმულობით. ილიას ქმნილებანი რომ რუსულად გადაუთარგმნონ ლევ ტოლსტოისა, იგი მას საუკეთესო მსოფლიო გენიოსების რიგში საპატიო ადგილს დაუთმობს. რამდენისამე დღის წინეთ ერთმა ქართველის ინტელიგენტის განვითარებულმა მეუღლემ მითხრა: როცა ილიას

რომელსაჲმე ქმნილებას ვკითხულობ, სულით და გულით ვმადლდები, პირად აღდგომას ვდღესასწაულობო.

ასეთსავე ამაღლებას, ასეთსავე აღდგომას იგრძნობს ჩვენი ერი, როცა იგი ხარბად დაეწაფება ილიას ქმნილებათა. ამ დაწაფებას კი შეიძლება წინ გადაეღობოს ის, რაც მეუნარგიამ დარომა ქუთაისში ილიას საღამოზე. ამ დაროშვილში რომ სიმართლევ ერიოს, მაშინაც იგი დიდი საყვედურის ღირსია. მაგრამ მის მიერ დაროშვილი თავიდან ბოლომდინ სიცრუით სავსე ჭორია, ამიტომ მისი საქციელი უნდა ჩაითვალოს მიუტევებელ ცოდვად მთელის ერის წინაშე.

სანიშნოდ განვიხილოთ ერთი მთავარი ჭორი.

ილია ძუნწი იყო, უთქვამს მეუნარგის. დავეკითხოთ ფაქტებს. ილია იყო მსხვილი მემამულე და ბანკიდანაც კარგი ჯამაგირი ჰქონდა. ამასთან უბრალოდ იცვამდა, უბრალოდ სჭამდა, უბრალოდ სცხოვრობდა. სიკვდილის შემდეგ კი აღმოჩნდა, რომ ვალი აღემატებოდა მთელს მის ქონებასა. როგორ მოხდა ესა, ქაღალდში აგებდაო, ამბობს იონა. იგი რომ მართლა დაახლოვებული ყოფილიყო ილიასთან, ამ შეუსაბამო ჭორს არ გაიმეორებდა. ჯერ ერთი ესა, სადა სცალოდა მრავალი საქმით დატვირთულს ილიას ხშირად ეთამაშა ქაღალდი, მეორედ, ბანქოს მოთამაშე, თუ იგი ჰკვიანია, დინჯი, აუღელვებელი და დაუღალავი, უფრო ხშირად არის მოგებაში, ვიდრე წაგებაში. ყველა ეს თვისება ილიაში ჭარბად იყო, და ამიტომ იგი უფრო იგებდა, ვიდრე აგებდა.

მაშ, რაში ხარჯავდა ფულს? ჯერ «ივერიაში», რომელიც პირველად კვირეულ გაზეთად გამოდიოდა, მერე ჟურნალად და ბოლოს ყოველდღიურ გაზეთად. ჩვენის დროის გაზეთი, რომელსაც 5000-6000 ხელის მომწერი ჰყავს, მაინც დეფიციტს ვერ იცილებს თავიდგან, «ივერიას» გაზეთობის დროსაც კი, ათასი ხელის მომწერელი არასდროს არა ჰყოლია. წელიწადში ილია რამდენსაჲმე ასს თუმანს ადებდა «ივერიას» თავის ჯიბიდან.

კარგი ფული ეხარჯებოდა «გულქვას და ძუნწს» ილიას გაჭირვებულის მეგობრების, ნაცნობების ვექსილებში. მარტო ბანკის დირექტორის დავით ავალიშვილის ვექსილში ექვსასი თუმანი უნდა გადაეხადნა ბოლოს წლებში.

ილიასაგან ხარჯს ითხოვდა აგრეთვე უცხოელების დახვედრა. მოვიდოდა თუ არა ჩვენში რომელიმე ევროპიელი და ქართველებს ჰკითხავდა, ჰყავთ ქართველებს დიდი ადამიანიო, ყველა ერთსა და იმავე პასუხს აძლევდა: როგორ არა, გვყავს დიდი ილია ჭავჭავაძეო. და ილიასაც უნდა მიეწვია თბილისში, წაეყვანა საგურამოშიაც, გაეყოლებინა თან მთელი კამპანია სტუმრებისა და ხელ-გაშლით გამასპინძლებოდა, ხარჯი ბლომად გაეწია.

მილიონერებს არ მისდით იმდენი მთხოვნელი, რამდენიც ილიას მისდიოდა. ზოგს ეხმარებოდა, ზოგს უარს ეუბნებოდა, და ეს უკანასკნელები საზოგადოებაში ავრცელებდნენ ხმებს: ჩვენ მცირე შემწეობაზე უარი გვითხრა, იმ საღამოს კი ათასი თუმანი ბანქოში წააგოო.

ბოლოს, ჯიბეს უცარიელებდა ილიას ფანტაზიორობა მეურნეობაში. სოფელს საგურამოში ბოლოს წლებში ააშენა სახლი, რომელიც 20000 მანეთად დაუჯდა. რად უნდოდა? ილია დარწმუნებული იყო, რომ იგი დიდხანს ვეღარ იცოცხლებდა; ასული და ძე მას არა ჰყავდა, არც მახლობელი მემკვიდრე მოეპოვებოდა; სამაგიეროდ, «წერა-კითხვის საზოგადოებას» ჩინებულს სახლს დაუტოვებდა. ააგო საგურამოში ევროპული წისქვილი, რომელიც მარჯვე ადამიანებმა შვიდას თუმნად დაუსვეს და ისე კარგად გაუკეთეს, რომ შემოსავალს უბრალო წისქვილისას იძლევა, და სხვანი.

ამის შემდეგ განა პიტალო ცილისწამებად არ უნდა ჩაითვალოს, რაც მეუნარგიამ სთქვა ჭავჭავაძის ძუნწობის და ყომარბაზობის შესახებ?!

დიდებულის გიოტეს შესახებაც გერმანიასა და ევროპაში ძლიერ გავრცელებული იყო ხმები მის ძუნწობასა და გულქვაობაზე; მაგრამ როცა ინგლისის გამოჩენილმა მეცნიერმა ლიუისმა დაწვრილებით შეისწავლა ცხოვრება გიოტესი, ისეთი ფაქტები აღმოაჩინა ინტენსიური, ფარული კაცთმოყვარეობისა, რომ გიოტეს ვრცელს ბიოგრაფიაში ლიუისი

სწერს: «ამ ფაქტების გაცნობამ ჩემში აღძრა ისეთი უკიდურესი სიყვარული გიოტესადმი, რომ ველური კაცივით მისი შეჭმის სურვილი დამებადაო».

დაიცადეთ, ჭორიკანა ლილიპუტებო, და რომელიმე ქართველი ლიუისი აღმოაჩენს გულივერ ილიას ცხოვრებაში იმისთანა ფარულს კაცთმოყვარეობას, რომ თქვენს სირცხვილის ალში დაიწვებით, თუ ნიჭი სირცხვილისა სრულიად არა გაქვთ დახშული.

იაკობ გოგებაშვილი.

«საქართველო», 1908 წ., № 11.

იხ. აგრეთვე იაკობ გოგებაშვილის რჩეული

პედაგოგიური და პუბლიცისტური ნაწერები. ტ. 1, გვ.

532-35. თბილისი 1910 წ.

დიდად პატივცემულო იონა მიხეილის-ძევ!

გულწრფელ სალამს გიძღვნი. მსურს ერთი თხოვნით მოგმართოთ, რომლის ასრულებითაც მეტად დიდ ამაგს დასდებთ «სახალხო გაზეთს» და პირადად მეც. საქმე ისაა, რომ ამ წლის 27 ოქტომბერს, როდესაც განზრახულია დიდი ილიას ძეგლის კურთხევა, გვინდა სპეციალური № გამოვსცეთ მის სახელობაზე. და რადგან ამ № თქვენგან მონაწილეობის მიუღებლობა არ მოხერხდება, ამიტომ გთხოვთ მცირე რამ მაინც მოგვაწოდოთ თქვენი მოგონებებიდან. როგორც ვიცი, აქიმ გედევანიშვილისათვის უკვე გამოგიგზავნიათ თქვენი მოგონებანი და, აი იქიდან რომ ამოიღებდეთ კონსპექტურად მოკლე რასმე, ძლიერ კარგი იქნება.

იმედია, ჩემს თხოვნას შეიწყნარებთ და მიპასუხებთ.

ტკბილი მოკითხვა მთელს თქვენს ოჯახს.

მარად თქვენი პატივისმცემელი არისტო ჭუმბაძე.

13 სექტემბერი, 1912 წ.

თბილისი

ა. ჭუმბაძის ამ პატარა ბარათიდან ნათლად ირკვევა ი. მეუნარგიას მოგონებებისადმი მაშინდელი პრესისა და საზოგადოების დამოკიდებულება. ი. გოგებაშვილის აქ მოყვანილი სტატიების მიუხედავად, საზოგადოებასაც და პრესასაც რამდენადმე დადებითად შეუფასებია ეს მოგონებანი.

ბარათი გვატყობინებს, რომ ამ მოგონებით, როგორც ბიოგრაფიული მასალით, ილია ჭავჭავაძის ნაწერების ცნობილი გამომცემელი მიხ. გედევანიშვილიც დაინტერესებულა.

რაც შეეხება «სახალხო გაზეთის» სპეციალურ ნომერს, ის, ბარათში აღნიშნულის მიხედვით არ გამოცემულა – ილიას ძეგლის გახსნის გადადების გამო.

ამგვარად, ი. მეუნარგიას ეს «ნანახი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდამ» გამოუქვეყნებლად დარჩენილა მის არქივში.

სოლ. ცაიშვილი.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შ. შენგელი, წინასიტყვაობის მაგიერ;
ს. ცაიშვილი, რამდენიმე შენიშვნა;
ი. მეუნარგია, ნანახი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდამ;
დ ა მ ა ტ ე ბ ა ნ ი;
სამახსოვრო წიგნიდან;
ილიას წერილი ი. მეუნარგიასადმი;
ი. მეუნარგიას სიტყვა ილიას დასაფლავებაზე;
ქუთაისი. ილიას სადამო;
ი. გოგებაშვილი, ილიას მეორედ მოკვლის განზრახვა;
ი. გოგებაშვილი, მეუნარგიას ჭორები ილიას შესახებ;
არ. ჭუმბაძის წერილი ი. მეუნარგიასადმი.